

תוכן העניינים

10-1	המילה 'אדם' - איש ולא אישה	אפרים ב' הלבני
25-11	למוצאה, משמעה והתפתחותה של סוגיית הערווה בבבלי ברכות כד ע"א	אהרן עמית
60-27	היחס לחסרונן של דמויות בספר דניאל - בין ארץ ישראל לבבל	רבקה רביב
90-61	דרכים בעריכת התוספות	שלם יהלום

עבודות מחקר

הדיאלוג במעשי חכמים בתלמוד הבבלי כהשתקפותו בסיפורים על חכמים ונשותיהם, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, תשע"ה	מיכל שיר-אל
ארבעה אבות נזיקין - עיון בארבעה אבות נזיקין לאור סוגיות הפתיחה בבבלי ובירושלמי למסכת בבא קמא, עבודת גמר, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ו	מאיר לוגסי
עיונים במסכת כלה רבתי - נוסח, עריכה ותקופה, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, תשס"ט	יכין אפשטיין

דרכים בעריכת התוספות

שלם יהלום

הקדמה

ר' אליעזר בן שלמה, עורך התוספות טוך, פעל במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה בעיר טוכהיים (Tuchheim) במזרח גרמניה, ולמד בישיבות באשכנז ובצרפת.¹ החיבור תוספות טוך הוא עריכה וקיצור של תוספות ר' שמשון בן אברהם משנץ (Sens).² ר' שמשון כתב תוספות בשתי מהדורות. המהדורה הראשונה מתעדת את הלימוד החי בבית המדרש של מורו ורבו ר' יצחק בן שמואל (ר"י) מדמפייר (Dampierre). הקובץ מתאר את המאמץ של הרב והתלמיד ליישב את הסתירות העולות מן הטקסט התלמודי. הדיון מגיע לעתים למבוי סתום, והתירוץ של הרב מוגדר בפי התלמיד 'גמגום' ו'לא נהירא'. בניגוד למהדורה הראשונה, המהדורה השנייה מעובדת ומגובשת, ותובנות הרב מובאות בעילום שם. מחקרנו יתמקד במסכת פסחים, שממנה הגיעו לידנו קבצים מקבילים של תוספות שנץ (להלן: שנץ) ותוספות טוך (להלן: טוך). השנץ לפסחים שבידנו משתייך למהדורה הראשונה,³ והקבלה בין הקבצים מלמדת שחלק ניכר מהטוך אינו אלא העתקה וקיצור של מהדורת השנץ המוחזקת בידנו:⁴

* מאמר זה נכתב כחלק מן הפרויקט "התוספות על התלמוד: הקבצים, התפתחותם ותפוצתם" שבתמיכת הקרן הלאומית למדע (מס' מענק 1185/09) בראשות פרופ' אברהם (רמי) ריינר מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

- 1 עמנואל, מהר"ם, עמ' 50-53, 182. קיימת גם אפשרות שמדובר ב-Taucha צפונית-מזרחית ללייפציג (Leipzig) ראו: עמנואל, מהר"ם, הערה 137; עמנואל, תשובה, עמ' 289-290; תא-שמע, אשכנז, עמ' 235 ובהערה 31, עמ' 238-239; אורבך, תוספות, עמ' 582, 666.
- 2 אורבך, שם, עמ' 585.
- 3 ראו: שם, עמ' 287, 293-296, 645 הערה 21; יהלום, שנץ, עמ' 47-66.
- 4 ההקבלה בין השנץ לטוך קיימת גם במסכת כתובות. ראו: ליבוביץ, טוך, עמ' 50-59, 61-62, 81, 86, 88-89, 94-95, 285, 288-289. עם זאת, כפי שהראה אורבך (תוספות, עמ' 625-629), במסכת כתובות, מהדורת השנץ שעליה נבנה הטוך שונה מקובץ השנץ שבידנו. במחקר זה, הפניה סתמית היא הפניה לפסחים. התוספות על הדף במהדורות התלמוד הנדפסות לפסחים הן תוספות טוך. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 608-609.

שני	טו
1 "דלענין כל דבר הם שוין דשחין מטמא שבוע אחד". ⁵	"שוין לכל דבר דשחין" [ן] ומכוח מטמא" [ם] בשבוע אחד". ⁸
2 "תי"מה] מה בין גפסים רותח וסיד רותח לחרסו של תנור". ⁶	"תימ"ה] מה בין גפסי רותח לחרס של תנור". ⁹
3 "תשרף ריבויא הוא דהוה מצי למיכת' [ב] באש תמות". ⁷	"דתשרף רבוי" [א] הוא דהמ"ל [=דהוה מצי למיכתב] באש תמות". ¹⁰

עניינו של מחקר זה בפעולות העריכה שבאמצעותן הפך ר' אליעזר את פרוטוקול הדיון בבית המדרש של ר"י לקובץ יעיל ומתומצת המלווה את לומדי התלמוד עד היום.¹¹ כדי לזהות את פעולת העריכה שנקט ייבחנו המקומות שבהם סטה ר' אליעזר מהשנץ המונח לפניו. המחקר יתווה את דפוסי הפעולה ואת העקרונות שעל פיהם שכתב ר' אליעזר את השנץ שלפניו. כפי שנראה, נקט ר' אליעזר למטרה זו כמה פעולות: הדיון בשנץ הוצמד לקטע התלמוד הרלוונטי; הפרוטוקול המתעד את הדיון הרציף קוצר, והפך לעתים לדיון ענייני הנפתח בתירוצים הפשטניים ומסיים באמירה עקרונית; הדיון בשנץ פוצל וסווג לפי נושאים; רוב הראיות המוצגות בשנץ הושמטו, והטוּך הסתפק בהוכחה

- 5 ר' שמשון בן אברהם, תוספות פסחים, עה ע"א, ד"ה 'אין לי', עמ' קפו, כ"י אוקספורד, בודלי. Opp. Add. Fol. 53, קטלוג נויבאוואר 2358, עמ' 98א. כל המובאות מ'תוספות שנץ' במאמר הועתקו מכתב היד היחיד באוקספורד, ובמראי המקום יירשמו באותיות עבריות מספר העמוד במהדורה הנדפסת של א"ד רבינוביץ' תאומים, ובספרות - מספר העמוד בכתב היד. נוסח הדפוס הוא העתקה מכתב יד ורשה האבוד ראה: ריצ'לר, כתבי היד, עמ' 787.
- 6 עה ע"א, ד"ה 'נכוה', עמ' קפו, כ"י עמ' 98א. סוגריים מרובעים [] הם הוספה של כותב המאמר לטקסט.
- 7 עה ע"א, ד"ה 'באש', עמ' קפו, כ"י עמ' 98א.
- 8 עה ע"א, ד"ה 'אין', כ"י פרמה, ספריית הפלטינה 325, Parm. 325, עמ' 49ב. כ"י פרמה הוא היחיד המכיל את כל הטוּך לפסחים. כל המובאות מ'תוספות טוּך' במאמר הועתקו מכתב יד פרמה. כתב יד פרנקפורט, ספריית האוניברסיטה MS hebr. Oct. 136, מעתיק את פסח ראשון בלבד. במקרים שבהם ייעשה שימוש בשני כתבי היד יצוין הדבר במפורש. כתב יד אוקספורד, בודלי, Opp. 129, Add. Qu. קטלוג נויבאוואר 2364, הוא העתקה מפרנקפורט, והוא חסר משמעות. לתיאור עדי הנוסח של הטוּך לפסחים ראו: ריצ'לר, כתבי היד, עמ' 785-786. במקרים בודדים יובא הנוסח שבדפוס ונציה ר"פ. על מהימנות הדפוס ראו: בנוביץ, ענפי הנוסח, עמ' 10. ראוי לציין שבדיקה שנערכה בפרק מקום שנהגו העלתה חילופים לא משמעותיים בין כתב יד פרמה (עמ' 41א-43א) לכתב יד פרנקפורט (עמ' 137ב-141א). ונראה שהממצא בכ"י פרמה משקף את הטוּך.
- 9 עה ע"א, ד"ה 'נכוה', כ"י עמ' 49ב.
- 10 עה ע"א, ד"ה 'באש', כ"י עמ' 49ב.
- 11 ראו: תא-שמע, הספרות ב, עמ' 119-120.

המרכזית, וגם אותה הביא בתמצות ולא בהעתיקה של הטקסט התלמודי. כמו כן דיוני שנץ שאינם שייכים למסכת הנידונה הושמטו. את מגע ידו של ר' אליעזר נזהה באמצעות השוואה מדוקדקת בין הקבצים. סטייה של הטוּך מהשנץ היא ככל הנראה פעולת עריכה, שיש לבחון את משמעותה ומגמתה.

היבט נוסף שייבחן הוא איכות פעולת העריכה שנעשתה. בספרות המחקר קיימת טענה בדבר העתקה עיוורת של ר' אליעזר מהשנץ המונח לפניו. כראיה לתפיסה זו נטען שההפניות לדיון מקביל במסכת אחרת הועתקו מהשנץ, והן אינן רלוונטיות לטוּך עצמו. כדי לבחון טענה זו ייבדקו בצורה שיטתית ההפניות למסכתות אחרות שנתן ר' אליעזר במסכת פסחים. אמינות מערכת ההפניות הפנימית היא אינדיקציה חשובה לקביעה אם אפשר לראות בטוּך יצירה עצמאית העומדת בפני עצמה. ראוי להדגיש שמחקר זה לא יעסוק בדרכי העיבוד הרעיוני. מסיבה זו לא נתייחס להוספות מן הרובד האשכנזי שהוסיף ר' אליעזר לתוספות הצרפתיות, וגם לא לשכתוב השנץ לאור תפיסת העולם של בתי המדרש באשכנז במאה השלוש עשרה. ענייננו כאן במעשה העריכה והסידור בלבד של חומר הגלם הצרפתי.

עריכה משופרת

כדי להקל על הלומד ולייעל את קובץ התוספות נקט ר' אליעזר שורה של פעולות.

ארגון מחדש של המשא ומתן

תוספות שנץ הבנויות על סיכומי השיעורים בישיבה, תיעדו את המשא ומתן לפי הרצף הכרונולוגי של הדיון, ואילו הטוּך ארגן את מבנה הדיון ההלכתי מחדש. נמחיש דפוס פעולה זה בדוגמה: כדי להתיר עריכת פסח בטומאה יש צורך ברוב טמאים. התלמוד קבע שכאשר מספר הטהורים בעם ישראל שווה למספר הטמאים, משלחים את אחד הטהורים לדרך רחוקה ומטים את הכף. ההימנעות מלטמא טהור נובעת מהרצון לאפשר לו להקריב לכל הפחות את קרבן החגיגה.¹² הרב יצחק בן אשר (ריב"א), מראשוני בעלי התוספות, הקשה כיצד יוכל השווה בדרך רחוקה ביום הראשון של פסח להקריב חגיגה, שהרי מי שאינו יכול להקריב בראשון של חג, נדחה גם משאר הימים. את הבעיה פתר ריב"א באמצעות קביעה עקרונית שלפיה פסול בגוף המקריב ביום הראשון דוחה אותו בכל ימי החג, אולם כאשר נסיבות חיצוניות מונעות את ההקרבה ביום הראשון, המקריב אינו נדחה. ר"י חזר על התוספות הקדום והעיר שההבחנה מיותרת, שהרי מדין תורה אין איסור הליכה בחג. כמו כן ניתן לשהות בדרך רחוקה בשעת שחיטת הפסח

בערב החג, ולהתקדם לכיוון ירושלים לאחר מכן. הטוך שכתב את הדיון מהקל אל הכבד,¹³ פתח בתירוצים הפשטניים וסיים באמירה עקרונית:

טוך

"וא"ת [=ואם תאמר] השת' [א] כמשלחו אותן לדרך רחוקה, א"כ [=אם כן] ביום הרשון אינו יכול לעשות חגיגה, שהרי חוץ לירושלם הוא, ואינו יכול לבא ל"ט [=ליום טוב], ודמי לטמא ביום הראשון דלא עבידי בשביעי, הואיל דתשלומי' [ן] דראשון הוא, ותיר' [ץ] ריב"א דלא אמרי' [נן] דפטור... אלא היכא דאינו ראוי בגופו כגון טמא... אבל היכא דמיחזא חזי, אלא שאינו יכול לבא, האי לאו חסרון הוא... ואו' [מר] ר' דאינו צריך לזה חדא דתחומי' [ן] לרבנן, והרי {שאינו} <ש> יכול לבוא ולעשות ביום הראשון מן התורה, ועוד דנהי כשישלחוהו בדרך רחוקה עד שעת שחיטה... מ"מ [=מכל מקום] יכול לבא עד תוך התחום ויכול ליכנס למחר".¹⁴

שנץ

"וא"ת [=ואם תאמר] הוואל שמשלחין אותן לדרך רחוקה, א"כ [=אם כן] ביום הרשון אינו יכול לעשות חגיגה, שהרי חוץ לירושלם הוא, ואינו יכול לבא ל"ט [=ליום טוב], ודמי לטמא ביום הראשון דלא עבידי בשביעי, הואיל דתשלומי' [ן] דראשון הוא, ותיר' [ץ] ריב"א דלא אמרי' [נן] דפטור... אלא היכא דאינו ראוי בגופו כגון טמא... אבל היכא דמיחזא חזי, אלא שאינו יכול לבא, האי לאו חסרון הוא... ואו' [מר] ר' דאינו צריך לזה חדא דתחומי' [ן] לרבנן, והרי {שאינו} <ש> יכול לבוא ולעשות ביום הראשון מן התורה, ועוד דנהי כשישלחוהו בדרך רחוקה עד שעת שחיטה... מ"מ [=מכל מקום] יכול לבא עד תוך התחום ויכול ליכנס למחר".¹⁴

פיצול מושגי של הדיון

יש סוגיות שבהן פיצל עורך הטוך את הדיון בשנץ ליחידות. הדיון להלן מדגים דפוס פעולה זה. המשנה בפסחים אסרה אכילה בצהרי ערב פסח: "ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך".¹⁶ הדיבור המתחיל בשנץ עסק בחשש לאבדן התיאבון בליל

13 התוספות הניחו שבעריכת המשנה איחרו את האמירה המחודשת: "ונראה לר"י... דאית ליה למיתני אותו שהוא חידוש יותר בסיפא" (מעילה ב ע"א, ד"ה 'ששחטן', דפוס ונציה רפ"ג).

14 פ ע"א, ד"ה 'אתה', עמ' קצד, כ"י עמ' 102א. סוגרים מסולסלים {} הם סימן מחיקה הקיים בכתב היד. סוגרים מזווים < הם סימן הוספה הקיים בכתב היד.

15 פ ע"א, ד"ה 'אתה', כ"י עמ' 51א. השוו גם: שנץ, נה ע"א, ד"ה 'כל', עמ' קמא = טוך, נה ע"א, ד"ה 'כל'; שנץ, פו ע"ב, ד"ה 'הכלה', עמ' ריא = טוך, פו ע"ב, ד"ה 'הכלה'; שנץ, פח ע"ב, ד"ה 'והתניא', עמ' רטו-רטז = טוך, פח ע"ב, ד"ה 'והתניא'. ראו גם: ליבוביץ, טוך, עמ' 287.

16 משנה, פסחים י, א.

הסדר ובאיסור אכילת מצה בערב פסח, ואילו הטוֹך ייחד דיון נפרד לכל אחד מהנושאים:

שני

טוֹך

"לא יאכל אדם עד שתחשך, וטעמא כדאמר בגמרא משום דילמא אתי למיכל אכילה גסה, וא"ת דלעיל בפ' [רק] כל שעה אמרינן בציקות של גוים אדם ממלא כריסו מהם, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה... והאי לא יאכל דקתני בסופגנין ואיסקרטיין מיירי או במצה עשירה, דאלו מצה לא בעי למיכל דאמר' [נן] בירושלמי דערבי פסחים האוכל מצה בערב הפסח, כאלו בועל ארוסתו בבית חמיו... ור"ת הי' [ה] נוהג לאכול בערב הפסח מצה עשירה, דהא דאמרין דהאוכל מצה בערב הפסח כו', היינו מצה שראוי' [ה] לצאת בו".¹⁷

"לא יאכל אדם... וא"ת ומה יאכל, אי מצה אפי' [לו] קודם נמי כדאמר' [נן] בירושל' [מי] כל האוכל' [ל] מצ' [ה] בע"פ [=בערב פסח] כאילו בועל ארוסתו כבי' [ת] חמיו... וי"ל דאיירי במצ' [ה] עשיר' [ה] דלא אס' [ר] בירו' [שלמי] אל' [א] במצ' [ה] הראוי לצא' [ת] בה ידי חובתו ואוכל' [ה] קוד' [ם] זמנה אבל במצה עשיר' [ה] שרינ'; סמו' [ך] למנח' [ה] לא יאכל, וא"ת [=ואם תאמר] והא אמר' פרק כל שעה הבציקו' [ת] של גוים אדם ממלא כרסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה והכא אסר לאכול מבעוד יום".¹⁸

ניתן להציע הסבר לדרכי ההבאה השונות. פעמים רבות מושא הדיון של השנץ הוא יחידת הטקסט התלמודית המתפרשת בישיבה על מגוון המשמעויות הנובעות ממנה. לעומת זאת בטוֹך, כטקסט ערוך גיבש המחבר את הדיון במבנה ענייני ומושגי.¹⁹ חלוקה מושגית מקלה על הלומד להגיע אל השורה התחתונה של הדיון. ניתן לראות בפעולת

- 17 צט ע"ב, ד"ה לא יאכל', עמ' רל-רלא. כתב יד אוקספורד אינו כולל את הפרק העשירי.
- 18 צט ע"ב, ד"ה 'לא', וד"ה 'סמוך', כ"י עמ' 57. ההפרדה בין הדיבורים באה לידי ביטוי בחזרה על דברי המשנה, בדיון העומד בפני עצמו וברוח בין הדיונים בכתב היד. ראוי לציין שהשנץ הציע לאכילה בערב פסח גם 'סופגנין ואיסקרטיין'. הטוֹך השמיט אפשרויות אלו שהפכו ככל הנראה ללא לגיטימיות, והתמקד באופציה הראלית של מצה עשירה. לדיונים תלמודיים נוספים בשנץ שפוצלו בצורה מושגית בטוֹך השוו לדוגמה: שנץ, מא ע"א, ד"ה 'וצאין', עמ' קז-קח = טוֹך, מא ע"א, ד"ה 'אבל', וד"ה 'עולא'; שנץ, מו ע"א, ד"ה 'לגבל', עמ' קטז = טוֹך, מו ע"א, ד"ה 'לגבל', וד"ה 'ולתפלה'; שנץ, מו ע"ב, ד"ה 'שה' (2), עמ' קכז-קכח = טוֹך, מו ע"ב, ד"ה 'שה' (1), וד"ה 'שה' (2).
- 19 ראוי להדגיש שקיימת גם תופעה הפוכה. בכמה סוגיות חזר השנץ על אותה מובאה תלמודית בדיונים נפרדים, שכל אחד מהם התמקד בסתירה בין הסוגיא הנידונה לסוגיא תלמודית אחרת. לעתים איחד הטוֹך דיונים אלו בהתבסס על המובאה התלמודית המשותפת. השוו: שנץ, מו ע"ב, ד"ה 'רבה' (1), עמ' קכא-קכב, ד"ה 'רבה' (2), עמ' קכב = טוֹך, מו ע"ב, ד"ה 'רבה'; שנץ, סא ע"א, ד"ה 'וישנו' (1), עמ' קנב-קנג, ד"ה 'וישנו' (2), עמ' קנג = טוֹך, סא ע"א, ד"ה 'וישנו'; שנץ, פט ע"ב, ד"ה 'זה', עמ' ריח, ד"ה 'היאך', עמ' ריח = טוֹך, פט ע"ב, ד"ה 'זה'.

עריכה זו פעולה המשתלבת במגמה הרחבה שהתחוללה במאה השלוש עשרה של מעבר מקובצי תוספות לספרות הלכה המסודרת לפי נושאים.²⁰

ראוי לציין שגם כאשר שמר הטוך על המבנה הקיים בשנץ הוא סיווג את הדיונים על פי חלוקה מושגית. התלמוד ציטט ברייתא האוסרת עשיית מלאכה בערב פסח: "מאימתי ארבעה עשר אסור בעשיית מלאכה, ר' אליעזר בן יעקב אומר משעת האור."²¹ השנץ הקדיש דיונים נפרדים לאיסור המלאכה ולהגדרת שעת האור. בדיון הראשון הוכנסה בשנץ פסקה הנוגעת לשעת האור. בטוך שולבה הפסקה במקומה הראוי - בדיון בשעת האור:

טוך

שנץ

"מאימתי י"ד אסור בעשיית מלאכה... איסורא ולא מנהגא... לפי מה דאמ' [רינן] אור ממש או (!) {לא} הוי ר' אלעזר >ן' יעקב> כבית שמאי. ר' אלעזר בן יעקב אומ' [ר] משעת האור, לפי מה דמסקי' [נן] אור ממש, נקט ר' אליעזר שיעורא ידידיה בתחלת היום."²²

"מאימתי י"ד אסור בעשיית מלאכה... איסורא ולא מנהגא... לפי מה דאמ' [רינן] אור ממש או (!) {לא} הוי ר' אלעזר >ן' יעקב> כבית שמאי. ר' אלעזר בן יעקב אומ' [ר] משעת האור, לפי מה דמסקי' [נן] אור ממש, נקט ר' אליעזר שיעורא ידידיה בתחלת היום."²²

איחוד דיבורים מתחילים

ההתמקדות המושגית של הטוך הביאה במקרים מסוימים לפעולת עריכה שבמסגרתה אוחדו דיוני שנץ בעלי מכנה משותף.²⁴ בדיון בשאלת היקף היתר האפייה ביום טוב, הביא התלמוד ברייתות האוסרות אפיית לחם הפנים ושתי הלחם של חג השבועות בשבת וביום טוב:

20 על ספרות זו ומניעיה, ראו: תא-שמע, הלכה, עמ' 120-122; תא-שמע, אשכנז, עמ' 332-335; קנרפוגל, סוד, עמ' 48-55. על המאמץ של ר' אליעזר לצמצם את הפערים בין תוספות לספר הלכה, ראו: יהלום, טוך, עמ' 134-144.

21 בבלי, פסחים ב ע"ב.

22 ב ע"ב, ד"ה 'מאימתי' וד"ה 'ר' אליעזר', עמ' ה, כ"י עמ' 3א. נוסח הטקסט הוצג לפי כתב היד, אולם סדר הדיונים והדיבור המתחיל הובאו לפי הדפוס. בכתב היד סדר הדיונים הפוך, ושני הדיבורים מתחילים 'ר' אליעזר בן יעקב אומ' [ר].

23 ב ע"ב, ד"ה 'מאימתי' וד"ה 'רבי', כ"י עמ' 23ב. דוגמות נוספות השוו: שנץ, ט ע"ב, ד"ה 'היינו תשע', וד"ה 'היינו שתי', עמ' כב = טוך, ט ע"ב, ד"ה 'היינו תשע', וד"ה 'היינו שתי'; שנץ, נח ע"ב, ד"ה 'דברי', וד"ה 'בשלמא', עמ' קמה = טוך, נח ע"ב, ד"ה 'דברי', וד"ה 'אלא'; שנץ, פ ע"ב, ד"ה 'נזרק', וד"ה 'ה"ה אפילו', עמ' קצה-קצו = טוך, פ ע"ב, ד"ה 'נזרק' וד"ה 'הוא'.

24 על איחוד דיונים ראו: ליבוביץ, טוך, עמ' 91-92, 102.

איתיביה לחם הפנים... חל יום טוב להיות בע"ש נאכל לשבת לעשרה... ואי אמרת צורכי שבת נעשין בי"ט אמאי לא דחי י"ט... מתיב רב מרי שתי הלחם... נאפות ערב יום טוב נאכלות ליום טוב (פסחים מו ע"ב-מז ע"א).

השנץ הקשה על כל ברייתא וברייטא בדיון נפרד, ואילו הטוך צירף את כל הקושיות לדיון ענייני אחד בשאלת הכנת קודשים ביום טוב:

טוך

שנץ

1 "ואי אמרת צרכי שבת נעשי[ן] בי"ט=ביום טוב, תי[מה] לר' מאי קא פרי[ך], הא... לא קאמ[ר] אלא דצרכי שבת נעשי[ן] בי"ט, כמו שמותר לבשל לבו ביום"; מתיב רב מרי שתי הלחם ואי אמרת צרכי שבת נעשית כו'... משום דההיא שעתא לא חזו עד שישחטו עליהם כבשים מזורק דמן".²⁶

"ואי אמרת צורכי שבת נעשים בי"ט, תימ[ה] לר"י מאי קפריך... שמותר לבשל בי"ט לצורך שבת, כמו שמותר לבשל לבו ביום... וכן לקמ[ן] גבי שתי הלחם... משום דההיא שעתא לא חזו עד שישחטו עליה[ם] קדשי[ם] ויזרוק דמן".²⁷

מיקום הדיון במקום אחר

טבעו של הדיון החי בתוספות שנץ שהוא מתגלגל מנושא לנושא. לדוגמה: בתחילת מסכת פסחים דן השנץ בשאלת תכליתה של בדיקת חמץ. השנץ התחבט אם הבדיקה נועדה למנוע מהאדם לעבור על איסור הבעלות על חמץ או על איסור האכילה. הדיון התפתח והוביל לשאלת מהות האיסור של תערובת חמץ, שכן אם תערובת נאסרה באכילה בלבד ולא נאסרה בהחזקה, ייתכן שאין לגביה חובת בדיקה. הטוך איחר את הדיון והביא אותו צמוד למשנה הפותחת את הפרק השלישי, שעניינה 'כותח הבבלי' ושאר תערובות חמץ. כך מיקד הטוך את הדיון ההלכתי בצמידות לקטע התלמוד הרלוונטי, ושיפר את הנגישות לתוספות.

26 מז ע"א, ד"ה 'ואי', וד"ה 'מתיב', עמ' קכג, כ"י עמ' 63א. הלומדים הספרדים, בהתאם לכללי העיון הנקוטים בידם, איחדו במקרים מסוימים דיוני תוספות נפרדים, ובמקרים אחרים פיצלו ביניהם ראו: בנטוב, שיטת, עמ' צח-ק. ייתכן שבפעולותיהם השיבו את התוספות למבנה המקורי, שקדם לפעולת העריכה של הטוך.

27 מז ע"א, ד"ה 'ואי', כ"י עמ' 40א. דוגמות נוספות השוו: שנץ, נא ע"ב, ד"ה 'כל', עמ' קלג-קלד, ד"ה 'חוץ', עמ' קלד, ד"ה 'ותרוייהו', עמ' קלד-קלה = טוך, נא ע"ב, ד"ה 'כל'; שנץ, צג ע"א, ד"ה 'הכי', עמ' רכד-רכה, ד"ה 'אנא', עמ' רכה = טוך, צג ע"א, ד"ה 'ה"ג'; שנץ, ק ע"ב, ד"ה 'לאו', עמ' רלג, ד"ה 'שאיין', עמ' רלג = טוך, ק ע"ב, ד"ה 'לאו'.

שנץ

טוד

"בודקין את החמץ, פר"ש [=פירש ר' שלמה] שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא... ונר' [אה] לר' דהיינו טעמ' [א] גזירה שמא יאכלנו... ועוד אומ' [ר] ר' דלפי הטעם אחרון... במתני' [תין] דאלו עוברין כותח הבבלי... בהני דלית בהו איסור בל יראה ובל ימצא לא אצרכו בדיקה רבנן, ואע"פ שפרש"י לקמן אלו עוברין בפסח בבל יראה ובל ימצא, וגם ריב"א דקדק מן הלשון... הילכך נר' [אה] לר"ת... עוברי' [ן] מעל השלחן דלאו בני מיכל נינהו".²⁸

"אור לארבע עשר בודקי' [ן], פרש"י שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא... ונר' [אה] לר"י... הצריכו חכמי' [ם] לבדוק ולבער חמץ, שלא יבא לאוכל' [ן]... ונר' [אה] לרשב"א דאפי' [לו] לפי טעם האחרון צ"ל [=צריך לומר] דהחמץ [רו] חכמי בכל חמץ... ע"י [=על ידי] תערוכת אע"ג דליכ' [א] בל ירא לפר"ת שפי' [רש] באלו עוברי' [ן]".²⁹

"אילו עוברין בפסח... פרש"י עובר בבל יראה ובבל ימצא, וגם רב"א מקד (!) מלשון... ונר' [אה] לר"ת... והיינו עוברי מעל השולחן דלאו בני מיכל נינהו".³⁰

צמצום נפח הראיות

אחת מדרכי הקיצור הננקטות בטוך היא השמטה, מוחלטת או חלקית, של הראיות המובאות בשנץ. פעולת עריכה זו מצמצמת את הפער בין הדיון החופשי בתוספות ובין ספר הלכה מסכם. דפוס פעולה זה בא לידי ביטוי במקרים רבים, ונסתפק כאן בהדגמה מכמה מקרים בולטים של קיצור וצמצום.

שיעור הקטרה

הקביעה שזית הוא השיעור המינימלי להקטרת קרבן במזבח חוזרת בשני קובצי התוספות, ואולם קיים פער ניכר במספר מראי המקומות המוצגים כראיה התומכת בה.

28 ב ע"א, ד"ה 'בודקין', עמ' א-ב, כ"י עמ' א1.

29 ב ע"א, ד"ה 'אור', כ"י עמ' 23ב. השווה גם: שנץ, יב ע"א, ד"ה 'מתחילת', עמ' כו-כז = טוך, יא ע"ב, ד"ה 'אחד'; שנץ, לו ע"א, ד"ה 'ותנא', עמ' צט. צט ע"ב, ד"ה 'מאי', עמ' רלא = טוך, לו ע"א, ד"ה 'תנא'. צט ע"ב, ד"ה 'מאי'; שנץ, צ ע"ב, ד"ה 'רב', עמ' ריט = טוך, צג ע"א, ד"ה 'רבי'.

30 מב ע"א, ד"ה 'ואלו', כ"י עמ' 38א. השנץ הסתפק בתחילת פרק ג בהפניה לדיון בתחילת המסכת: "מה שדיקדק ר"ת דלא בבל יראה ובל ימצא קאמ' [ר] פי' [רש] בריש מכלת' [ן] (מב ע"א, ד"ה 'אלו', עמ' קט, כ"י עמ' 55ב).

שנץ

טוץ

"משמ' [ע] בכל דוכת' [א] דאין הקטרה פחות מכזית, בזבחים בפ' [רק] השוחט והמעלה, ובמעילה בפ' [רק] קדשי מזבח, ולקמן בפ' [רק] כיצד צולין, דאמ"ר [=דאמר ר'] יוחנן כל הזבחים שבתורה, שנשתייר מהם כזית בשר וכזית חלב זורק את הדם כו".³¹

"דבפ' [רק] כיצד צולין, א"ר [=אמר ר'] כל הזבחי' [ם] שנשתייר ממנו כזית בשר וכזית חלב זורק את הדם, משמ' [ע] דאין הקטרה בפחות מכזית' [ת]".³²

מנעד דרגות הבישול

התוספות הניחו שמשך הזמן הנדרש ל'שליקה' ארוך מזה הנדרש לחימום המוגדר 'בישול', ולכן, איסור 'שליקה' אין משמעו בהכרח התנגדות לבישול קצר מועד. בשנץ הובאו ראיות להשתמעות הזאת, ואילו בטוך הן הושמטו.

שנץ

טוץ

"ולא שלקין ולא מבושלים, משמ' [ע] דשליק' [ה] הוי טפי מבישול, דאם לא כן הוי זו ואין צריך לומ' [ר] זו, וכן משמע בריש פ"ב [=פרק ב'] דביצה, גבי עירובין תבשילין, דאמרי תבשיל זה אפי' [לו] צלי, אפי' שלוק, אפי' [לו] כבוש, אפי' [לו] מבושל, וכן משמע בסוף בהמה המקשה, עור חמור מטמא טומאת אוכלין, מדנקט של יין (!) ולא נקט בישול, וכן בפ' [רק] כל הבשר, גבי כבד דאוסרת ואינה נאסרת".³³

"לא שלוקי' [ן] ולא מבושלי' [ן], משמ' [ע] דשלוקי' [ן] הוי טפי מבושלי, דאי לא הכי יאמ' [ר] זו ואי' [ן] צ"ל [=צריך לומר] זו, וכן משמע בכמה דוכתין".³⁴

סוגיות מתחלפות

פעמים רבות מתחלפות הסוגיות התלמודיות, והחכם המתיר במסכת אחת הופך לאוסר במסכת אחרת. השנץ הציג רשימה של סוגיות שהיפוך כזה התרחש בהן, והטוך הסתפק בסוגיה המקומית בלבד.

31 מג ע"ב, ד"ה 'אין', עמ' קיא, כ"י עמ' 56ב.

32 מג ע"ב, ד"ה 'אין', כ"י עמ' 38ב.

33 לט ע"ב, ד"ה 'ולא', עמ' קד, כ"י עמ' 53א.

34 לט ע"ב, ד"ה 'לא', כ"י עמ' 37ב.

שנץ

טוך

"אמ' [ר] רבא אכל זג לוקה שתיים כו', הך פלוגתא דאביי ורבא איתמר איפכא בפ' [רק] ג' מינים, ורבותא באלה תלמוד' [א], בההוא פירקא אפי' [לן] בסופו מיתניא ההיא דנזיר ממורט, וההיא דבהן יד ובהן רגל, תרויהו איפכא כאמ' [ר] בשילהי הוציא לו, וכך בפ"ק [=בפרק קמא] דבכורות רב חסדא סבר טרפה חיה, ורבה אמ' [ר] אינה חיה, ובפ"ק [=ובפרק קמא] דתמורה איפכא".³⁵

פרפרזה

ספרות התוספות בנויה על הנגדה בין המסכת הנלמדת ובין סוגיות מקבילות המצויות במסכתות אחרות. המקורות המצוטטים מובאים בשנץ בקרבה רבה לנוסחם המקורי, ואילו בטוך, המובאות מעובדות ומקוצרות. נדגים דפוס פעולה זה:

בבלי, סוכה יט ע"ב-כ ע"א

שנץ

טוך

"אמר ליה אביי אי הכי, רבי "ופרי' [ך] בגמ' [רא] ... א"ל "וכן בפ"ק [=בפרק קמא] אליעזר אומר אחת קטנה [=אמר לן] אביי אי הכי, דסוטה (!), ואחת קטנה".³⁸ ואחת גדולה, אחת גדולה וא' [חת] גדולה וא' [חת] ואחת קטנה מיבעי ליה". קטנה, א' [חת] קטנה וא' [חת] גדולה מיבעי ליה".³⁷

35 מא ע"ב, ד"ה 'אמר', עמ' קט, כ"י עמ' 55ב.

36 מא ע"ב, ד"ה 'אמר', כ"י עמ' 38א. לדוגמות נוספות לצמצום במספר הראיות השוו: שנץ, יד ע"ב, ד"ה 'אפילו', עמ' לג-לד = טוך, יד ע"ב, ד"ה 'אפילו'; שנץ, לג ע"א, ד"ה 'נתכוין', עמ' פז-פו = טוך, לג ע"א, ד"ה 'נתכוין'; שנץ, לג ע"ב, ד"ה 'לאימת', עמ' פט-צא = טוך, לג ע"ב, ד"ה 'לאימת'. ליבוביץ תיעד גיליונות טוך המנמקים את התכלית שלשמה נזקק התוספות לראיה נוספת ראו: ליבוביץ, טוך, עמ' 311-312. לדברינו, כאשר לא השתכנע ר' אליעזר בצורך זה, הוא בחר במדיניות של השמטה.

37 פה ע"א, ד"ה 'אחד', עמ' רו, כ"י עמ' 108ב.

38 פה ע"א, ד"ה 'אחד', כ"י עמ' 53א.

טוֹד	שנץ	בבלי, ראש השנה כא ע"א
"אין לפר' [ש] כגו' [ן] לבני שצריכי' [ן] לעשות יום הכפורי' [ם] שני ימים, דבהדיא אמרי' בפ"ק [=בפרק קמא] דראש השנה שאי' [ן] עושין, והכי איתא התם בסימ תבשילא בבלאה, ביומא רבא דמערב' [א]". ³⁹	"אין לפרש כגון בני בבל... שצריכי' [ן] לעשות יום הכפורי' [ם] שני ימים, דבהדיא אמרי' בפ"ק [=בפרק קמא] דראש השנה שאי' [ן] עושין, והכי איתא התם בסימ תבשילא בבלאה, ביומא רבא דמערב' [א]". ³⁹	"בסימ תבשילא דבבלאי, ביומא רבה דמערבא".

טוֹד	שנץ	בבלי, עבודה זרה נב ע"א-ע"ב
"ובע"ז [=ובעבודה זרה] ר' ישמעאל... דבעי ר' יוחנן תקרובת ע"ז של אוכלי' [ן] מהו כו', או דילמא איסור' [א] דאוריית' [א] לא בטלה, טומאה דרבנ' [ן] בטלה". ⁴²	"ובפ' [רק] ר' ישמע' [אל] בע"ז [=בעבודה זרה]... דבעי ר' יוחנן תקרובת ע"ז של אוכלין מהו, כיון דאיסור' [א] לא בטיל מדרב גידל, טומאה נמי לא בטלה, או דילמא איסור דאורייתא לא בטיל, טומאה דרבנן בטיל". ⁴¹	"בעי מיניה ר' יוחנן... תקרובת לעבודת כוכבים של אוכלין מאי, כיון דאיסוריה לא בטיל כדרב גידל, טומאה נמי לא בטלה, או דילמא איסור דאורייתא לא בטיל, טומאה דרבנן בטיל".

ניתן להצביע על מקורות תלמודיים נוספים שקוצרו בטוֹד.⁴³

ר' מנחם בן זרח מסר בשם רבותיו הצרפתים תיאור של ישיבת ר"י:

ורבינו יצחק בן אחותו של רבינו תם הנודע, בעל התוספות, אשר לימד ולימד
בישיבה, כי העידו לי רבותי הצרפתים בשם רבותיהם, כי נודע ונתפרסם

39 נד ע"ב, ד"ה 'לקביעא', עמ' קמ. כ"י עמ' 73א.

40 נד ע"ב, ד"ה 'לקביעא', כ"י עמ' 42ב.

41 עג ע"א, ד"ה 'תיקן', עמ' קפ, כ"י עמ' 94ב.

42 עג ע"א, ד"ה 'תיקן', כ"י עמ' 48ב.

43 השווה לדוגמה: שבת קלב ע"א-ע"ב = שנץ, פד ע"א, ד"ה 'ולא', עמ' רה = טוֹד, פד ע"א, ד"ה 'ולא';
ביצה ד ע"ב = שנץ, נא ע"ב, ד"ה 'כגון', עמ' קלה = טוֹד, נא ע"ב, ד"ה 'כגון'; משנה, מנחות יא, ה.
מנחות צח ע"א = שנץ, סג ע"ב, ד"ה 'לא', עמ' קס = טוֹד, סג ע"ב, ד"ה 'לא'.

שהיו לומדים לפניו ששים רבנים, שכל אחד מהם שומע [ה]הלכה שהיה מגיד, גם היה לומד כל אחד לבדו מסכתא שלא היה לומד חבריו, והיו חוזרים על פה, ולא היה מגיד רבינו יצחק הלכה שלא היה בפיהם בין כלם כל התלמוד בין עיניהם באותה הגדה, עד שנתברר להם כל ספקות שבתלמוד, וכל הלכה ומאמר תנא או אמורא שנראה הפך או סתירה במקום אחר, ישב ותקן על אופן, כאשר מבואר לכל מי שראה שיטתם, שאלותם ותשובתם, ופירושם וההשגות שהשיגו על זקנם רבינו שלמה.⁴⁴

ניתן להצביע על מוטיבים אגדיים המשולבים בתיאור. ההקפדה על מספר תלמידים קבוע בישיבה לצעירים היוצאים לשוק העבודה ונושאים אישה, נראית בלתי אפשרית, ונדמה שהבחירה במספר ששים היא טיפולוגית.⁴⁵ כמו כן, בהתחשב בפער הניכר בהיקף המסכתות, חלוקת התלמוד קשה לביצוע. ועם זאת, עיון בתוספות שנכתבו בידי ר' שמשון בישיבת ר"י, מלמד שבדברי ר' מנחם טמון גרעין היסטורי:⁴⁶ הלימוד בישיבת ר"י התבסס על בקיאות מעמיקה בספרות התלמודית, ובמהלכו המקורות צוטטו במלואם, ממקור כתוב או על פה.⁴⁷ לעומת זאת, העריכה של הטון אינה מחויבת לציטוט המלא של הדיון החי.⁴⁸ במטרה לחסוך בעלויות חומר הגלם וכדי להציג לפני הלומד את 'השורה התחתונה', עברו המקורות עיבוד והשמטה.

- 44 ר' מנחם בן זרח, צדה לדרך, הקדמה, עמ' 6, כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים 1117, Rab. עמ' 9 א-ב.
- 45 ייתכן בהסתמך על מדרש שיר השירים רבה: "רבי יצחק פתר קרייה בפרשיותיה של תורה, ששים המה מלכות אלו ששים מסכתות של הלכות, ושמונים פילגשים אלו שמונים פרשיות שבתורת כהנים, ועלמות אין מספר אין קץ לתוספות" (ו ב). בספרות ימי הביניים חוזר המספר ששים כמניין ראוי לתלמידי חכמים ומסכתות. ראה: קנרפוגל, החינוך, עמ' 111 הערה 4.
- 46 אורבך ראה בתיאור של ר' מנחם עדות היסטורית מהימנה. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 251-252. ראו גם: תא-שמע, אשכנז, עמ' 331. כנגד תפיסה זו נטען שמדובר במקור מאוחר, שאיננו מאומת בתוספות עצמן. כמו כן בהתחשב בנתונים הדמוגרפיים ובתשתיות הפיזיות של ימי הביניים, קיבוץ ששים תלמידים לישיבה אחת הוא בלתי אפשרי. ראו: כ"ץ, הלכה וקבלה, עמ' 348; ברויאר, ישיבות המערב, עמ' מח-נג; קנרפוגל, החינוך, עמ' 110-114; ליבוביץ, טוך, עמ' 7-8, 21-19. לדברינו, הקישוטים הספרותיים אין בהם כדי לערער את הקביעה המאומתת בתוספות שנפך בדבר הקבלה שיטתית ומדויקת של הסוגיא הנלמדת למקבילותיה.
- 47 נדירות הספרים בימי הביניים גרמה למצב שבו חיבורים השתמרו בזיכרון הלומדים יותר משהשתמרו על המדפים, והספר הפך לכלי עזר לבדיקת השתמרות המידע אצל הלומד. ראו: קרותרס, זיכרון, עמ' 159-162. ולכן אין לפסול את האפשרות שהציטוטים בישיבת הר"י נעשו מן הזיכרון.
- 48 גם בעולם הרוח הכללי הובאו מקורות פעמים רבות בצורה נזילה ובלתי מדויקת. ראו: סמול, לוחות שעווה, עמ' 188-189, 200-220.

תיקוני מקורות

ניתן להצביע על דיונים שבהם החליף הטוך את המקור המובא בשנץ באחר. הקביעה שמשקים מטמאים ברביעית נסמכת בשנץ על מובאה מפרק דם הנדה: "יין נסך דמטמ' [א] טמאה משקין ברביעית, ובפ' [רק] דם הנדה גבי חלב האשה".⁴⁹ אסמכתה זו אכן נמצאת במקור המצוין: "וחלב האשה מטמאין טומאת משקין ברביעית".⁵⁰ הטוך העדיף להסתמך על פרק אחר בנדה: "גבי יין נסך דמטמ' [א] ברביעי' [ת], ובפ' [רק] ב' דניד' [ה] גבי הדם הירוק".⁵¹ והדברים נמצאים בפרק השני של נדה: "דם ירוק... אם אינו מטמא משום כתם, מטמא משום משקה".⁵² לכאורה לא מובן מדוע יש להמיר אמירה ברורה שטומאה ברביעית, בהבנה משתמעת שלפיה שיעור המשקה שבו הדם הירוק מטמא הוא רביעית. נראה שהדבר נבע מהשינוי בדברי ר"י בטוך.

השנץ הביא הבחנה של ר"י ביחס לשיעור רביעית בין טומאה מדין תורה ומגזרת חכמים: מדין תורה, כדי לטמא אחרים יש צורך ברביעית, ואילו טומאה עצמית של אובייקט היא בכל שיעור. מגזרת חכמים ניתן גם לטמא אחרים בכל שהוא: "ור"ת אומ' [ר] מדאוריית' [א] בעינן רביעית, אבל מדרבנן מטמו במשהו, ואומ' [ר] ר' דהא דמפרש דמדרבנן מטמו במשהו, היינו לטמא אחרים, אבל טומא' [ת] עצמו יש בהן מדאורייתא אפי' [לו] במשהו".⁵³

לפי המובא בטוך, ר"י טען ששיעור רביעית אמור לגבי משקים שמעצם מהותם הם טמאים מגזרת חכמים, ולא לגבי משקים שקיבלו טומאה מגורם חיצוני, הטמאים מדין תורה. רק חלב אישה שנגע בדבר מטמא הוא טמא, ואילו דם הירוק טמא מדרבנן ללא קבלת טומאה חיצונית. קביעה זו חייבה לשנות את המקור: "ור"י מתר' [ץ] דהא דבעיא היינו בהנהו דלאו עיק' [ר] טומא' [ה] מן התור' [ה], כמ' [ו] סתם יינם ודם הירוק, דאפי' [לו] ביתר מרביעית לא מטמו מדאוריית' [א]".⁵⁴

במקבילה הבאה נראה שהחילוף נבע מהפניה לא ברורה שצוינה בשנץ: "ולא שיהו כלי קדש צריכין שום מקום מקודש קאמ' [ר] כדמוכח בכמה דוכתי בפ' [רק] לולב

49 שנץ, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא', עמ' לא, כ"י עמ' 15א-ב.

50 נדה נה ע"ב.

51 טוך, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא', כ"י פרנקפורט, עמ' 111א. בכ"י פרמה, עמ' 27ב, בהשמטה: "ובפ' [רק] נידה גבי הדם הירוק".

52 נדה יט ע"ב.

53 שנץ, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא', עמ' לא, כ"י עמ' 15ב. דברי ר"י בשנץ נאמרו כהסבר לדברי רבו ר' תם. ייתכן שעמדתו האישית היא המוצגת בטוך. על מידת הזיקה בין מובאות הר"י ועמדת רבו ר' תם ראו: אורבך, תוספות, עמ' 229-232; כ"ץ, הלכה וקבלה, עמ' 144-145; סולובייצ'יק, יינם, עמ' 24-25; ריינר, הרהורים, עמ' 167-174.

54 טוך, יד ע"א, ד"ה 'דאיכא', כ"י פרנקפורט עמ' 111א.

וערבה".⁵⁵ לא ברור כלל מהי הראיה בפרק לולב וערבה,⁵⁶ ובוודאי שלא ניתן לאתר בפרק זה כמה ראיות, כפי שנטען בהפניה. נראה שמשום כך עָרַפֵּל הטוֹךְ את מראה המקום: "ולא שיהיו כלי קדש צריכי' [ם] מקו' [ם] מקודש כדאית' [א] בכמ' [ה] {מדליקי' [ה] דוכתי'".⁵⁷ חילופי המקורות התבצעו גם בהדפסות המאוחרות של הטוֹךְ.⁵⁸

דיונים מושמטים

הקבלה שיטתית בין קובצי התוספות מצביעה על כמה דיונים בשנץ שאינם מופיעים בטוֹךְ כלל. בחלק מהמקרים, ניתן לנסות ולקבוע את סיבת הדחייה וההתעלמות.

- 55 שנץ, פו ע"א, ד"ה 'ולא', עמ' ריא, כ"י עמ' 110ב.
- 56 ראו: הערה צ של מהדיר השנץ.
- 57 טוֹךְ, פו ע"א, ד"ה 'לא', כ"י עמ' 53ב. את ההפניה המחוקה ל'במה מדליקי' ניתן לראות כנובעת מחילוף פליאוגרפי בין 'כמה' ל'במה'. לחלופין, ייתכן שהיה כאן ניסיון תיקון מכוון, אם כי מיקום ההפניה בפרק השני של מסכת שבת אינו ברור.
- 58 במובאה הבאה השנץ ציטט מפרק 'בא לו' במסכת יומא (סט ע"א): "ואע"ג דאמ' [ר] בפ' [רק] בא לו אפי' [לו] עשר מצעות זו על גב זו אסורה שמא תכרך לו נימ' [ה] על בשרו" (מ ע"ב, ד"ה 'בגד', עמ' קד, כ"י עמ' 53א). המובאה חזרה בטוֹךְ: "ואע"ג דאמ' [ר] פ' [רק] בא לו אפי' [לו] עשר מצעות זו על גב זו אסורי' [ם] שמא תכרך לו נימ' [ה] על בשרו" (טוֹךְ, מ ע"ב, ד"ה 'לא', כ"י פרמה עמ' 37ב. וכן בכ"י פרנקפורט עמ' 131א). בדפוס ונציה ר"פ שובש מראה המקום וניתנה הפניה לא קיימת לפרק 'אמרו לו' במסכת כריתות: "אע"ג דאמרינן בפרק אמרו לו אפילו עשר מצעות". לציטטה ביומא קיימת מקבילה בפרק הראשון של ביצה (יד ע"ב). בדפוס פרנקפורט דמיין 1721 חזר השיבוש בשם הפרק, ולצדו ניתנה הפניה מדויקת לדף התלמוד בביצה: "אע"ג דאמרינן בפרק אמרו לו (ד' יד) אפי' [לו] עשר מצעות [ת]". דפוס וילנה הנפוץ בנוי על דפוס פרנקפורט. ראו: גולדברג, התלמוד הבבלי, עמ' 343. ובמטרה לתקן את הטעות הפנו מגיה וילנה למקבילה במסכת ביצה: "דאמרינן בפ"ק [=בפרק קמא] דביצה אפי' [לו] עשר מצעות זו על גב זו אסור שמא תכרך לו נימא על בשרו". רשימת מגיה וילנה ראו:
- רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, עמ' קנט-קס. במקבילה להלן הומר הציטוט מהתלמוד בזבחים (ד ע"א) במשנה קנים (ב ה): "ובפ"ק [=ובפרק קמא] דזבחי' [ם] נמי אמרי' [נן] האשה שהביאה חטאת ומתה, לא הביאו יורשין חטאתה" (שנץ, נט ע"א, ד"ה 'שאני', עמ' קמט, כ"י עמ' 77ב. בקטע יש דילוג מוחמת הדומות במילה 'ומתה'). וכן בטוֹךְ: "ובזבחים >בפ"ק הכחי (!) אמ' <האש' [ה] שהביא' [ה] חטא' [תה] כו' עולת' [ה] ומית' [ה], {יורשין} ירשי יביאו חטאת" (טוֹךְ, נט ע"א, ד"ה 'זה', כ"י פרמה עמ' 44א). בדומה לגוף כתב יד פרמה ניתנה בדפוס ונציה ר"פ הפניה לא ממוקדת: "ובזבחים נמי אמרי' [נן] האשה שהביאה חטאתה כו', עולתה ומתה, לא יביאו יורשים חטאתה". בדפוס פרנקפורט הומר מראה המקום המעורפל במשנה המקורית: "ובמסכת קינים (פ"ב) נמי אמרי' [נן]. האשה שהביא' [ה] חטאת' [ה] ומתה, מביאין יורשים עולת' [ה] כו', עולתה ומתה, לא יביאו יורש' [ם] חטאתה". המילה כו' באמצע ציטוט מלא, היא העתקה מוטעית מדפוס שהסתמך על הבאה מקוטעת מזבחים. צרימה זו חושפת את חילוף המקורות. דפוס וילנה צעד, כדרכו, בעקבות דפוס פרנקפורט.

אמירות פשטניות

ככלל, תוספות שנן הן תובנות העולות מיישוב הסתירות העולות במרחבי התלמוד, אולם לצדן קיימים בשנן דיונים אחדים שעניינם פרשנות פשט קצרה לתלמוד, שיתכן שנאמרו במהלך הלימוד בישיבה. נראה שר' אליעזר לא הגדיר הסברים אלו כ'תוספות', ולכן לא כלל אותם בקובץ שערך. נציג כמה תוספות שנן פשטניות שהושמטו בטוך:

1. "כל הרוקין הנמצאי'ם] בירוש' [לים] טהורין, תחלת פ' [רק] הוא במ' [סכת] שקלים, ובגמ' [רא] מפ' [רש] טעם אמאי בשוק העליון טמאין".⁵⁹

2. "תרומה מלפני השבת, דלא שכיחי אורחי'ם] כהנים, וחולין בזמנם, דשמא חוץ לתחום לנו ויבאו בשבת, מ"ר [=מפי רבי"]".⁶⁰

3. "תקעו והריעו ותקעו, היינו בשעת ההלל".⁶¹

קיימות השמטות נוספות של דיבורים מתחילים פרשניים.⁶²

דיונים החורגים מגבולות המסכת

הדיון הפתוח המאפיין את בית מדרשו של ר"י, נטה מטבעו לגלוש אל מעבר לתחומי הסוגיה הנלמדת, ולאור זאת, יש בסיכומי השיעורים בתוספות שנן פסקות המתמקדות במסכתות אחרות. כיוון שהטוך יועד ללומדי מסכת פסחים, דיבורים מתחילים בשנן החורגים מגבולות המסכת, הושמטו.⁶³ נציג כמה דוגמות לדפוס פעולה זה:

1. "במס' [כת] חגיגה מפקי' [ה] מקרא דמועד אסור במלאכה... ואומ' [ר] ר"ת דאינה אלא אסמכת' [א] בעלמ' [א]... והקש' [ה] ר' דאמ' [ר] במועד קטן... דאסיר' [ה] מלאכה מדאורית' [א]".⁶⁴

59 שנן, יט ע"ב, ד"ה 'כל', עמ' מז, כ"י עמ' 24א.

60 שנן, מט ע"א, ד"ה 'תרומה', עמ' קכח, כ"י עמ' 66א.

61 שנן, סד ע"א, ד"ה 'תקעו', עמ' קסא, כ"י עמ' 84ב.

62 ראו לדוגמה שנן: ג ע"א, ד"ה 'מפני', עמ' ו; סא ע"ב, ד"ה 'שחטו למולין כו', עמ' קנד; עא ע"א, ד"ה 'מרב' עמ' קעו. במקומות מספר הסתפקו התוספות שנן בהעתקה של פרשנות רש"י ור' חננאל. השו: שנן, כב ע"א, ד"ה 'ואי', עמ' גג = רש"י, כב ע"א, ד"ה 'ורמ'; שנן, פו ע"א, ד"ה 'ת'ש' = רש"י, ד"ה 'ת'ש'; שנן, ד ע"א, ד"ה 'ואור' = ר' חננאל, ד ע"א, ד"ה 'ולמה'. כפילויות אלו הושמטו בקובץ הערוך של הטוך. ראוי לציין שהשמטות אלו לא הפריעו לטוך עצמו להוסיף הערות פרשניות קצרות, שאינן קיימות בשנן השו לדוגמה: שנן, ז ע"ב, ד"ה 'אשר', עמ' יז = טוך, ז ע"ב, ד"ה על; שנן, לו ע"א, ד"ה עוני, עמ' צו = טוך, לו ע"א, ד"ה עוני; שנן, לח ע"א, ד"ה 'או', עמ' קא = טוך, לח ע"א, ד"ה או.

63 ראו: תא-שמע, הספרות ב, עמ' 120.

64 שנן, נה ע"ב, ד"ה 'שכן הדיוט', עמ' קמא, כ"י עמ' 73ב.

2. "מכאן נר' [אה] לר' דהא דתנא בסד' [ר] התמיד בפ"ב [=בפרק בתרא], הקיש בן אריא בצלצל, דברו הלויים בשיר, הגיעו לפרק תקעו... אותה התקיעה היתה בהתחלת הפרק, ולא היו ממתינין עד לבסוף".⁶⁵
3. "ומתוך הלכה זו תירץ ר"ת, הא קשיא ליה בסוף מסכת מכות".⁶⁶
- ישנם דיונים נוספים שהושמטו ככל הנראה מאותה סיבה.⁶⁷

דיוני נוסח

במקומות אחדים התעלם ר' אליעזר מטוך מדיונים טקסטואליים שהופיעו בשנץ. ייתכן שבסוגיות אלו הגרסה שעמדה לפניו כבר תוקנה לאור קביעת השנץ, ועיסוק פילולוגי בנוסח דחוי היה חסר תכלית.⁶⁸

1. "המפלת אור לשמנית (!) ואחד גר' [סינן]".⁶⁹
2. "ואלא מאי בהני תרתי קמייתא, יש ספרי' [ם] דל"ג [=דלא גרסינן] בהו, אבל בנזיר בפ"ג [=בפרק ג'] מינין, גר' [ס] לי' [ה] בכל הספרי' [ם] גבי מדוכות".⁷⁰
3. "בחנם מוחק רש"י יום צום".⁷¹

הפניות

בספרות הרבנית מקובל ליידע את הלומד בדיון מקביל הנמצא בחיבור במקום אחר.⁷² מהות הזיקה בין ההפניות בטוך למראי המקומות הניתנים בשנץ ראויה לבחינה. אפרורית קיימת אפשרות לקיומה של מערכת הפניות עצמאית בין קובצי הטוך במסכתות השונות. לחלופין ייתכן שבטוך קיימת העתקה עיוורת של מראי מקומות (כולל מראי מקומות שאינם רלוונטיים) מהשנץ. שאלה זו משליכה על איכות עבודת העריכה של ר' אליעזר.

- 65 שנץ, סד ע"א, ד"ה 'אם', עמ' קסא-קסב, כ"י עמ' 84.
- 66 שנץ, סח ע"א, ד"ה 'עתידים', עמ' קע-קעא, כ"י עמ' 89.
- 67 ראו לדוגמה שנץ: לב ע"ב, ד"ה 'כי', עמ' פה; ס ע"א, ד"ה 'ור' יוסי', עמ' קנא; עב ע"ב, ד"ה 'בוזי', עמ' קעט.
- 68 בתוספות טוך קיימים דיוני נוסח, ואולם נראה שבמקרים אחדים החליט ר' אליעזר להתעלם מנושאים אלו.
- 69 שנץ, ג ע"א, ד"ה 'מפלת', עמ' ה, כ"י עמ' 3.
- 70 שנץ, מד ע"א, ד"ה 'ואלא', עמ' קיג, כ"י עמ' 57.
- 71 שנץ, מז ע"א, ד"ה 'ולרשב' ג', עמ' קכד, כ"י עמ' 63. דוגמה נוספת: שנץ, צ ע"ב, ד"ה 'רב', עמ' ריט.
- 72 שפיגל, כתיבה והעתקה, עמ' 48-68.

הפניות מושמטות

במובאות להלן הפנה שנץ למסכתות אחרות, והטוֹך השמיט את ההפניה:⁷³

שנץ	טוֹך
1 "ונר'אה דבגיד הנשה דריש דוישכם דכתי' [ב] ... גבי הפכה סדום, דלא הואי משו' [ם] מצוה, ויחידי היה שלא היה רשאין אחרים לבא עמו, שלא יראו במפלתה של סדום כאשתו של לוט... ובחולין פי' [רשתי]". ⁷⁴	"והת' [ם] מוכח מוישכם אברה' [ם] בבוק' [ר] דגבי הפיכת סדום, דלא היה מצוה, ויחידי היה". ⁷⁵
2 " דהכא <אליבא> דר' יוחנן דלא בעי רבייה, ומה שהקש' [ה] כאן בסוף הערל, אמאי לא מייתי מתנית' [ין] דתרומה, פ' [ירשתי] בנדה פ' [רק] בריש האשה". ⁷⁶	"הך סוגי' [א]... כר' יוחנ' [ן] דלא בעי רביה". ⁷⁷
3 "לא מצי למי' [מר] לא אמסור את נפשי למות דלא מעשה קעבידנא, כיון שהם תוקעי' [ן] אותי, אלא יהרג ואל יעבור, שאין קישויי אלא לדעת, מה שהוא מקשה את עצמו הא חשבי ליה מעשה... כאן פי' [רשתי] בקוצר לפי שהארכתי במס' [כת] יבמות ובמס' [כת] ע"ז [=עבודה זרה] פ"ר [=פרק ר'] ישמעאל". ⁷⁸	"דלא מצי למימר לא מעשה קעביד, כיון שהם תוקעי' [ן] אות' [ן], ואין קישוי אל' [א] לדעת... ומזה... שמתקשה חשיבי לי' [ה] מעשה עצמו". ⁷⁹

73 השוו גם: שנץ, כו ע"א, ד"ה 'כתיב', עמ' סד = טוֹך, כו ע"א, ד"ה 'כתיב'; שנץ, פט ע"א, ד"ה 'דאלו', עמ' ריז = טוֹך, פט ע"א, ד"ה 'ואילו'. דיבורי השנץ הבאים המפנים לקבצים אחרים אינם חוזרים בטוֹך: לא ע"א, ד"ה 'מוסיף', עמ' פא; לב ע"א, ד"ה 'דתנן', עמ' פד; פט ע"א, ד"ה 'מאי', עמ' ריז.

74 ד ע"א, ד"ה 'שנאמר', עמ' ח, כ"י עמ' 4א.

75 ד ע"א, ד"ה 'שנאמר', כ"י עמ' 24א.

76 ט ע"ב, ד"ה 'היינו', עמ' כב, כ"י עמ' 11א.

77 ט ע"ב, ד"ה 'היינו שתי', כ"י עמ' 26א.

78 כה ע"ב, ד"ה 'מה', עמ' סב, כ"י עמ' 31א-ב. בכתב יד לונדון-מונטיפיורי 67 נמצא קובץ תוספות לארבעים הדפים הראשונים של מסכת עבודה זרה הנחתם במילים: "עד כאן פרישת רבנו שמשון משנץ" (עמ' 13). על מהימנות העדות שבכתב היד האשכנזי מהמאה הארבע עשרה ערער אורבך. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 293-295. אחד מערעוריו מסתמך על ההפניה שלפנינו ל'מסכת ע"ז פ' רבי ישמעאל'. אורבך טען שלא מצא אריכות זו. תוספות שנץ לעבודה זרה שבידנו מסתיימים בדף מא, ואילו פרק רבי ישמעאל מתחיל בדף נט. לכן אין להתפלל על הקושי באיתור הדיון המורחב.

הפניות חוזרות

בתוספות להלן חוזרות הפניות השנץ גם בטוך, ואולם הדברים אכן נמצאים בקובצי הטוך למסכתות האחרות:

שנץ, פסחים	טוך, פסחים	טוך, בבא מציעא
"לאו שאין בו מעשה כו', פ' [ירשתי] בפ' [רק] השוכר את הפועלים". ⁸⁰	"לאו שאין בו מעשה לוקי' [ן], מפו' [רש] בהשוכ' [ר] הפועלי' [ם]". ⁸¹	"תימא דפ"ג [=דפרק ג'] דשבועות א"ר [=אמר רבי] יוחנן... כל לאו שאין בו מעשה אין לוקי' [ן] עליו". ⁸²

שנץ, פסחים	טוך, פסחים	טוך, קידושין
"הלכה כר' עקי' [בא], הכא לא שייך למיפרך הילכת' [א] למשיח' [א], כדפי' [רשתי] בפ' [רק] בת' [רא] דקידושין" [ן]. ⁸³	"הלכה כר' אלעז' [ר] (!), הא דלא פריך הילכת' [א] למשיח' [א], מפורש <פ'> בתרא דקידושין". ⁸⁴	"הלכה כר' יוסי, תי' [מה] דהלכתא למשיחא היא... וי"ל [=ויש' לומר] דפליגי בממזר שאי' [נו] ידוע, ונ"מ [=ונפקא מינה] שלא להתרחק ממשפחות שאינ' [ן] ידועות". ⁸⁵

- 79 כה ע"ב, ד"ה 'אף', כ"י עמ' 32א. השווה גם: שנץ, מד ע"ב, ד"ה 'ורבנן קדרה', עמ' קיד = טוך, מד ע"ב, ד"ה 'ורבנן קדירה'.
- 80 סג ע"ב, ד"ה 'לאו', עמ' קס, כ"י עמ' 84א.
- 81 סג ע"ב, ד"ה 'לאו', כ"י עמ' 46-44א.
- 82 צ ע"ב, ד"ה 'רבי', כ"י פרמה, ספריית פלטינה, Parm. 2597, עמ' 93. ראו גם: ד"ה 'ריש'.
- 83 סט ע"ב, ד"ה 'הלכה', עמ' קעג, כ"י עמ' 91א.
- 84 סט ע"ב, ד"ה 'הלכה', כ"י עמ' 47ב. וכן בדפוס ונציה ר"פ. הנוסח בש"ס וילנה: 'מפורש בפ' ד' מיתות סנהדרין'. התוספות על הדף לקידושין אינם טוך ראו: אורבך, תוספות, עמ' 630-633. ולכן המגיה שאופקיו מצומצמים לתוספות על הדף בלבד, לא עמד על פשר ההפניה לקידושין.
- 85 קידושין עב ע"ב, ד"ה 'הלכה', עמ' קסט, כ"י אוקספורד, בודלי, (Mich. 78) 836, עמ' 277א. את פשר ההפניה ניתן להסביר בצורה זו: ר' יוסי אמר שלעתיד לבוא ממזרים ייטהרו, וסוגיית קידושין פסקה כמותו. הטוך לקידושין טען שטהרה עתידית של ממזרים מאפשרת כבר כעת להינשא למשפחות מסופקות, וזו ההצדקה לפסיקה בשאלה הנוגעת לימות המשיח. נראה שההפניה בטוך לפסחים רומזת לכיוון דומה בסוגיא המקומית. ר' עקיבא קבע שפעולות בקרבן הפסח שניתן לבצען ביום שישי, אסורות לביצוע בערב פסח שחל בשבת. אמירה זו, כפי שנטען בפסחים, נוגעת גם לסיטואציה השכיחה של מילה בשבת, וזו ההצדקה לפסיקת הלכה כר' עקיבא. עד הנוסח אוקספורד, בודלי, (Mich. 78) 836 כולל קובץ תוספות למסכת קידושין. קיימת מחלוקת בשאלת

הפניות חדשות

במקבילות להלן מופיעה בטוֹך הפניה שאינה לקוחה מהשנץ, והדברים אכן נידונים בטוֹך המצוין:

שנץ, פסחים	טוֹך, פסחים	טוֹך, בבא מציעא
"פר"ש [=פירש ר' שלמה]... ועל דבריו הקשה ריב"א דמעות דמעשר שני אין יכול לחלל על סלעים, דהכי משמע בבבא מציעא דטבעא אטבע לא מחללינן". ⁸⁶	"ור"י הק' [שה] על פ"ה [=פירוש הקונטרס] דאין יכול לחלל על סלעים, דבפ' [רק] הזהב אמ' [ר] דטבעא אטבעא לא מחללי, ושם פירשתיו". ⁸⁷	"וי"ל דהתם הסלעים שוין זה כזה, ולכך אין מחללין, אבל מטבע שאינו חריף על החריף מחללין, אי נמי אתיא כר' מאיר". ⁸⁸

שנץ, פסחים	טוֹך, פסחים	טוֹך, חולין
"וק"ל [=וקשיא לי] דאמ' [רינן] בריש גיד הנשה, וסבר תנא דידן אין בגידין בנ"ט [=בנותן טעם], והתנן ירק שנתבשל בה גיד הנשה אם יש בה בנ"ט הרי זו אסורה, היכי הוכח מהתם דקסב' [ר] יש בגידין בנ"ט, דילמא הא דקת' [נ] אם יש בה בנותן טעם מפני שמנו של גיד קאמ' [ר], דשמנו מיקרי גיד	"בריש גי"ה [=גיד הנשה] פריך, וסבר תנא דידן אין בגידין בנ"ט [=בנותן טעם], והתנ' [נ] ירך שנתבשל בה גי"ה [=גיד הנשה], אם יש בה בנ"ט אסורה, והשתא דילמא הא דקתני אם יש נ"ט משום שמנו דגיד קאמ' [ר], דהכ' [א] קרי ליה גיד, ושם	"תימ' [ה] דילמ' [א] אסור' [ה] משו' [ם] שמנו של גיד, אבל בגידי אין בהן בנ"ט [=בנותן טעם], ולפי' [רוש] הר' מאי' [ר] אתי שפי' [ר], דאין להחמי' [ר] ולאסור בשומן של גיד, יותר מן הגיד עצמו, כיון שהגיד עצמ' [ו] אינו אסור, ור"ת מפ' [רש] דלשומנו של גיד לא הוה

הזיהוי של קובץ זה. אורבך טען שמדובר בתוספות ר"י ראו: אורבך, תוספות, עמ' 248 הערות 71-72. מ"י בלוי טוען שמדובר בתוספות של ר' שמואל ב"ר יצחק ראו: בלוי, שיטת הקדמונים, עמ' יג-יד. ואולם א"צ שינפלד הראה בראיות משכנעות שמדובר בתוספות טוֹך. ראה: שינפלד, טוֹך, עמ' ד-ט. קיומה של הפְּנִיָה בין הטוֹך לפסחים ולקידושין מחזקת את דברי שינפלד.

86 י ע"א, ד"ה 'חולין', עמ' כג, כ"י עמ' 111ב.

87 י ע"א, ד"ה 'חולין', כ"י פרמה עמ' 26ב. וכן בכ"י פרנקפורט עמ' 108א.

88 טוֹך, בבא מציעא, מה ע"א, ד"ה 'לפלג', כ"י פרמה, ספריית פלטינה, Parm. 2597, עמ' 41.

קרי גיד סתמ' [א]".⁹¹פי' [רשתיו]".⁹⁰כדאשכח' [ן] התם".⁸⁹

המובאות שהצגנו מלמדות על קיומו של הבדל עקרוני בין הפניות השנץ להפניות הטוך בפסחים. בקבוצת המקבילות הראשונה, השמיט הטוך את הפניית השנץ, ונראה שההתעלמות נבעה מהמענה שניתן בדיון המקומי לשאלה שהועלתה. בניגוד לכך, הפנה השנץ לדיון מקביל גם כאשר הנושא נותח בהרחבה בסוגיה המקומית. בקבוצת המקבילות השנייה, חזר הטוך על הפניות השנץ כאשר הנושא לא נידון לחלוטין בתוספות לפסחים. בקבוצה השלישית, השנץ ובעקבותיו הטוך, הסתפקו בהעלאת השאלה בלבד, והטוך הוא שהוסיף הפניה לקובץ אחר שבו ניתנה תשובה לשאלה הבלתי פתירה.⁹² ההימנעות מכפילויות יש בה כדי ללמד על האופי הערוך והמגובש של הטוך העומד בניגוד לסיכומי השיעורים בשנץ, הנוטים לחזור על עצמם.⁹³

89 פג ע"ב, ד"ה 'לא', עמ' רא, כ"י עמ' 105ב.

90 פג ע"ב, ד"ה 'לא', כ"י עמ' 52ב. קיימות הפניות טוך נוספות ללא תלות בשנץ. השווה: שנץ, מה ע"א, ד"ה 'מכולה', עמ' קטו = טוך, מה ע"א, ד"ה 'בשמעתין'; שנץ, עו ע"ב, ד"ה 'אסרה', עמ' קסט = טוך, עו ע"ב, ד"ה 'אסרה'. הפניות אלו הם לטוך לעבודה זרה. קובץ זה אינו בידנו ראה: אורבך, תוספות, עמ' 654-657. ריצ'לר, כתבי היד, עמ' 830-833. ולכן לא ניתן לבחון אותם. בטוך, קג ע"א-ע"ב, ד"ה 'אנא', קיימת הפניה לברכות. והדברים חוזרים בתוספות על הדף לברכות מא ע"ב, ד"ה 'הלכתא'. מדברי הגהות אשרי עולה זיקה נוספת בין תוספות ברכות והטוך לפסחים: "הג' [הה] ובתו' [ספות] ה"ר שמואל [ל] כת' [ב] כשיש לכל אחד ככר בידו צריך להמתין עד שיטעום המבר' [ך]. וכן עשה מעשה רבי' שמשון בחופה אח' [ת]... מפר' [ישת] מהר"א [=מורינו הרב אליעזר] (ר' ישראל מקרמו, הגהות אשרי, ערבי פסחים, הגהה פו, עמ' לח, כ"י פרמה, ספריית פלטינה, Parm. 1267, עמ' 142ב). והדברים נמצאים לפנינו בתוספות על הדף, ברכות מז ע"א, ד"ה 'אין'. אורבך טען שהתוספות לברכות אינם טוך ראו: אורבך, תוספות, עמ' 600-601, ונראה שיש לבחון קביעה זו.

91 פט ע"ב, ד"ה 'אם', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית 159 ebr, עמ' 88ב.

92 כפי שראינו, הטוך (ד ע"א, ד"ה 'שנאמר') השמיט את ההפניה לחולין בשנץ, וזאת אף על פי שפרשנות הפסוק "ישכם אברהם בבקר" נדונה בטוך לחולין (צא ע"ב, ד"ה 'מהכא'). העדר ההפניה נבע מהדיון הממצה בפסחים.

רק כאשר הטוך (פג ע"ב, ד"ה 'לא') השאיר שאלה פתוחה, הוא הפנה לתשובה בחולין (פט ע"ב, ד"ה 'אם'). בניגוד לכך, השנץ (כה ע"ב, ד"ה 'מה', עמ' סב) הפנה לקבצים ביבמות ובעבודה זרה בסיום דיון שאורכו שלוש עמודות. הפניות מקוצרות נוספות ראו: תוספות טוך, קידושין, עמ' קכח, קלב, קמב. מערכת ההפניות עומדת בסתירה לטענת אורבך שמסכתות פסחים וחולין משתייכות למנהגות טוך נפרדות. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 667.

93 דברינו ביחס למערכת ההפניות בין המסכתות נכונים גם ביחס למערכת ההפניות הפנימית בתוך המסכת. הטוך איננו חוזר בצורה עיוורת על הפניות השנץ. ובמקרים שהוא עושה כן, הדברים נמצאים בדיבור המתחיל שאליה הוא מפנה. דיוני השנץ להלן הכוללים הפניות בלבד הושמטו בטוך: מ ע"א, ד"ה 'אפי'', עמ' קד; מח ע"א, ד"ה 'הואיל', עמ' קכח; מח ע"ב, ד"ה 'הסל', עמ' קכח; נה ע"א, ד"ה 'וסבר', עמ' קמא; עו ע"ב, ד"ה 'למיכלה', עמ' קפט; פה ע"א, ד"ה 'הפיגול', עמ' רח. דיבורי השנץ האלה חוזרים בטוך בהשמטת ההפניה: שנץ, טו ע"א, ד"ה 'ולד', עמ' לו - טוך, טו

א"א אורבך טען שההפניות בטוך נטולות משמעות. הדבר נבע, לדעתו, מהערתה בלתי מבוקרת של הקובץ שעמד לפני העורך, ומקיומן של שתי מהדורות טוך ברמות גימור שונות זו מזו. הממצאים שבידנו מפריכים טענה זו ומצביעים על הדיוק במערכת ההפניות.⁹⁴ אורבך גם לא הבחין בין אי-ההתאמה הרעיונית במסכתות השונות ובין שאלת האמינות של מערכת ההפניות. השוני התוכני נבע מהגיוון בקובצי מקור שעמדו לפני עורך הטוך במסכתות השונות, ואין בו כדי להשליך על נכונות מערכת ההפניות.⁹⁵

ע"א, ד"ה 'ולד תומאה דאורייתא'; שני, כ ע"ב, ד"ה 'ראוי', עמ' מט - טוך, כ ע"ב, ד"ה 'ראוי'; שני, כב ע"א, ד"ה 'ר' שמעון מ'סר' - טוך, כב ע"א, ד"ה 'ורבי'; שני, לח ע"ב, ד"ה 'נאכלין', עמ' קג - טוך, לח ע"ב, ד"ה 'נאכלים'; שני, מב ע"א, ד"ה 'אלו' - טוך, מב ע"א, ד"ה 'אלו' [איסור תערובת חמץ נידון בשני, ב ע"א, ד"ה 'בודקין', עמ' א-ג, ולכן השני מסתפק בהפניה. הטוך דן בכך במקומו במשנה העוסקת בעניין]; שני, נב ע"ב, ד"ה 'עד', עמ' קלו-קלז - טוך, נב ע"ב, ד"ה 'עד'; שני, סה ע"א, ד"ה 'החולב' - טוך, סה ע"א, ד"ה 'החולב'; שני, פג ע"ב, ד"ה 'החולב'; שני, פג ע"ב, ד"ה 'ולא עולת', עמ' רב-רד - טוך, פג ע"ב, ד"ה 'ולא'; שני, צג ע"ב, ד"ה 'דרך', עמ' רכו-רכז - טוך, צג ע"ב, ד"ה 'דרך'. דיוני השני האלה חוזרים בטוך כולל ההפניה, והדברים אכן נמצאים בטוך המצוין: שני, יג ע"א, ד"ה 'אל', עמ' כח - טוך, יג ע"א, ד"ה 'רבן' - טוך, כא ע"א, ד"ה 'אין'; שני, כג ע"ב, ד"ה 'תאמר', עמ' נו - טוך, כג ע"ב, ד"ה 'ומה' - טוך, כב ע"א, ד"ה 'והרי'; שני, מד ע"א, ד"ה 'המקפה', עמ' קיג - טוך, מד ע"א, ד"ה 'מקום' - טוך, לג ע"ב, ד"ה 'לאימת'; שני, נא ע"א, ד"ה 'דילמא', עמ' קלב - טוך, נ ע"ב, ד"ה 'דילמא' - טוך, לה ע"א, ד"ה 'כוסמין'. הפניות עצמאיות בטוך ללא תלות בשני: טוך, עח ע"ב, ד"ה 'לימא' - טוך, סא ע"א, ד"ה 'שחט'; טוך, צה ע"א, ד"ה 'בפרטיה' - טוך, כט ע"ב, ד"ה 'רב'; טוך, קא ע"א, ד"ה 'דאכלו' - טוך, ק ע"ב, ד"ה 'ידי'; טוך, קג ע"ב, ד"ה 'בריד' - טוך, קא ע"ב, ד"ה 'כשהן'; טוך, קה ע"ב, ד"ה 'שמע מינה תמני' - טוך, קב ע"ב, ד"ה 'מניחו'; טוך, קיג ע"א, ד"ה 'ולא' - טוך, מט ע"ב, ד"ה 'אמר' [אורבך ראה בהפניה זו ראייה לשייכות של תוספות ערבי פסחים לשאר המסכת. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 609. ראו לציין שמדובר בהפניה כללית בלבד ללא ציון תוכן הדברים: 'פירשתי באלו עוברין'].

94 ראו: אורבך, תוספות, עמ' 625 ובהערות 22*-23*, 629 ובהערה 39, 634 ובהערה 52, 642, 646 ובהערה 23, 648 ובהערה 28*, 659 ובהערה 66, 667 ובהערה 31, 675 ובהערה 76. ראו גם: ליבוביץ, טוך, עמ' 90, 100-102, 270, 282, 288. דיון בדברי אורבך ראו בנספח א.

95 על האופי המקומי של הטוך יכולה ללמד הדוגמה הזאת: השני לפסחים התחבט מדוע נשים הפטורות מציצית אסורות בלבשת כלאים. השאלה הלא פתירה חזרה בטוך לפסחים: "יש מקשי' [ן] למי' [ר]... משי' [ם] דרשי' [ן] כל שישנו בלא תלב' [ש] שעטנו ישנו בגדילי' [ם]... שלא יתחייבו נשים בכלאים" (שני, מג ע"ב, ד"ה 'סד"א', עמ' קיא, כ"י עמ' 56) = "מק' [שם]... משי' [ם] דכל שישנו בלביש' [ת] שעטנו יש בגדילי' [ם]... שלא יהו חייבי' [ם] בכלאי' [ם]" (טוך, מג ע"ב, ד"ה 'סלקא' כ"י, עמ' 38). תוספות הרא"ש ליבמות הציע פתרון לבעיה: "קשיא למאן דפטר נשים מציצית, הוה ליה למיפטרניהו נמי מכלאים... ושמא איכא שום ריבוי' (!) לענין כלאים" (ד ע"א, ד"ה וסמין, עמ' ו, כ"י מוסקה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 594, עמ' 5). והדברים נמצאים גם בטוך ליבמות: "הוקשה כיון דעל כורחי' [ה] נשי' [ם] פטורי' [ת] מציצית, ה"ל [=הוה] ליה [למיפטרניהו] מכלאים... וצ"ל [=וצריך] לומר] דאיכא שום ריבוי' לנשים לענין כלאים" (ד ע"א, ד"ה דכתיב, כ"י פרמה, ספריית פליטנה 2753, Parm., עמ' 33). תוספות הרא"ש בנויות על העתקה

ראוי לציין שהוספת הפניות בשלב מאוחר על ידי המחבר או העורך היא פעולה קלה יחסית,⁹⁶ ואילו התאמה תוכנית בין מסכתות מחייבת מאמץ ניכר.⁹⁷

סיכום

ר' שמשון בן אברהם סיכם בתוספות שחיבר את שיעורי רבו ר"י מדמפייר. את פרוטוקול הדיונים של ר' שמשון שכתב ר' אליעזר מטוך לכדי יצירה ספרותית. כמה

מילולית מהשנץ. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 587-597. נראה שהשוני בתוספות השנץ הוביל לחילוף בין קובצי הטוך למסכתות. ראוי לציין שתוספות הרא"ש לפסחים עדכן את דבריו לאור התוספות ביבמות. ראו: מג ע"ב, ד"ה 'סד"א', עמ' תרפט. הטוך לשבועות (כ ע"ב, ד"ה 'כל') מקביל לטוך למסכת פסחים. הסבר לחיוב הנשים בכלאים, ראו: ר' מאיר שמחה הכהן, משך חכמה, שמות, עמ' קיד. על ההוספה המאוחרת של ההפניות, ראו: נספח ב. 96
העתקה מוטעית מהשנץ ניתן לאתר בנוסח הדפוס של הטוך. במובאה להלן מפנה ר' אליעזר לרבו, 97
אולם מדובר בחזרה על השנץ, והרב הוא ר"י, רבו של ר' שמשון:

שנץ

טוך, דפוס

א "הקשה ה"ר אהרן לרבי, הא דאמ' המבשל "הקש' ר' אהרן לר', דהא דאמ' המבשל בשבת בשבת בשוגג יאכל" (דפוס ונציה ר"פ, כו ע"ב, בשוגג יאכל" (כו ע"ב, ד"ה חדש, עמ' סו. כ"י, ד"ה חדש). עמ' 33א).

בשונה מהדפוס, בכתבי היד לא נזכר מורו של ר' אליעזר. פרמה: "הק' ר"י <לר', דהא אמ' המבשל בשבת בשוגג יאכל" (עמ' 32ב); פרנקפורט: "הק' ר"י, דהא אמ' המבשל בשבת בשוגג יאכל" (עמ' 122א).

את החילוף בין הדפוס לכתבי היד אפשר להסביר בכמה דרכים: האפשרות הראשונה היא שנוסח הדפוס הוא שריד של המהדורה הראשונה, חסרת העיבוד, של הטוך, ונוסח כתבי היד הוא הנוסח המופיע במהדורה השנייה, המעובדת. על הבאת קטעים מהשנץ בטוך בלא שעברו עיבוד, ראו: אורבך, תוספות, עמ' 603-605, 625-628. האפשרות השנייה היא שר' אליעזר, מתוך רשלנות או מתוך הנחה שהקורא מודע לתלות של הטוך בשנץ, העתיק את השנץ מבלי להתאים את הדברים. תחילתו של נוסח כתבי היד בקיצור 'ה"ר אהרן' לראשי התיבות 'הר"א', ומכאן, בחילוף פליאוגרפי, ל'הר"י', הובילו ליצירת הנוסח הקיים בכ"י פרמה 'הק' ר"י לר'. בשלב הבא הוחלף 'ר' ב'ר"י', וזאת כחלק מדפוס הפעולה הקבוע בטוך להמיר את ר' שבשנץ לר". ראו: אורבך, תוספות, עמ' 280. החלפה זו הביאה ליצירת הנוסח הבלתי אפשרי "הקשה ר"י לר", והנוסח תוקן כפי שמתועד בכ"י פרנקפורט "הקשה ר"י". קיימת גם אפשרות שנוסח הדפוס הוא הגנה של נוסח כתבי היד לפי השנץ. אפשרות זו, שאינה בנויה על התפתחות טבעית של העדים, אינה נראית סבירה. קיימות מובאות נוספות שבהן העתקה הסתמית בדפוס אינה מתקיימת בכתבי היד. השו: שנץ, ס ע"א, ד"ה 'והיינו', עמ' קנא, כ"י, עמ' 79א (קיים הבדל בין נוסח הדפוס לנוסח כ"י, שאינו נוגע לעניינו) = טוך, דפוס, ס ע"א, ד"ה 'והיינו' = טוך, פרמה, עמ' 44א. שנץ, עו ע"ב, ד"ה 'אסרה', עמ' קפט, כ"י, עמ' 99א = טוך, דפוס, עו ע"ב, ד"ה 'אסרה' = טוך, פרמה, עמ' 50א. ראוי לציין שאורבך ראה במובאות אלו אמירות אישיות של ר' אליעזר ולא היה מודע לפעולת ההעתקה. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 608 ובהערה 48.

כללים הנחו את ר' אליעזר במאמציו ליצור קובץ תוספות ידידותי ללומד. כיוון שהקובץ נועד ללומדי מסכת מוגדרת, דיונים הגולשים למסכתות אחרות הושמטו. כמו כן במטרה להקל על איתור הפסקה המבוקשת, הובאו דיוני התוספות בצמידות לאמירה התלמודית הרלוונטית, ומהלך המשא ומתן המקורי ננטש לטובת דיון מושגי המעוגן במבנה הגיוני. כדי לייעל את הלימוד, הושמט חלק ניכר מהראיות שהובאו בדיון, והאמירות התלמודיות הובאו בתמצות. הטוּך גם אינו מייגע את הקורא בדיוני נוסח. פעילותו של ר' אליעזר נשאה פרי, והקובץ שערך היה לפרויקט המרכזי שדרכה נחשפים הלומדים לתוספות. הטוּך הוא מהדורת תוספות העומדת בפני עצמה, והקורא הממוצע אינו מודע לתלות של הקובץ בשנץ.

נספח א: הפניות הטוך במסכתות נוספות

טענת אורבך בדבר חוסר הנכונות של הפניות הטוך בנויה על כמה מראי מקומות, אולם מבדיקתם עולה שטעה בהבחנתו:

1. "ליפלגו בעל מנת... ועוד הארכת בפרק האומר בקידושין" (גיטין עד ע"ב, ד"ה 'אדמיפלגו', דפוס ונציה רפ"א)⁹⁸ - "ליפלגו בעל מנת, תי[מה] מה עניין זה לזה, דבע"מ [=דבעל מנת] אינו גט כלל" (קידושין ס ע"ב, ד"ה 'ליפלגו', עמ' קיד, כ"י אוקספורד, בודלי Mich. 78, 836, עמ' 262ב);
2. "ומייתי לה בריש פ"ב [=פרק ב] דגיטין הנצוק... ומה שהקשה על זה ועל שאר הדבור מפורש בפ"ב דגיטין בתחילתו אין להאריך כאן" (יבמות טו ע"א, ד"ה 'עירוב', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 2753, עמ' 17) - "הנצוק והקטפרס ומשק' [ה] טופח, אינו חיבון [ר] לא לטומאה ולא לטהרה" (גיטין טז ע"א, ד"ה 'הנצוק', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 325, עמ' 75א);
3. "ב כתי עדים נמי ספיק' [א] דרבנן... ובפ"ב [=ובפרק ב] דכתובות, ובחזקת הבתים הארכת" (יבמות לא ע"א, ד"ה 'שתי', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 2753, עמ' 32) - "כיון דתרי ותרי ספיק' [א] דרבנן הוא יש לאוסרה" (כתובות, כו ע"ב, ד"ה 'אנן', דפוס ונציה רפ"א).⁹⁹ "דכל תרי ותרי הוי ספיקא דרבנן [ן]... ואי' [ן] להאריך ובכתובו' [ת] הארכת" (בבא בתרא לב ע"א, ד"ה 'אנן', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 325, עמ' 238ב);¹⁰⁰
4. "דבעלמ' [א] עו' [בר] יר' [ך] אמו הוא, לעניין טרפו' [ת] שאני שתלוי בחיות הבהמ' [ה], ולעו' [בר] יש לו חיות בפני עצמו, ובכ' [בא] קמ' [א] הארכת" (חולין נח ע"א, ד"ה 'זהלכתא', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 250) - "ואו' [מר] ר"י דבכל מקום עובר ירך אמו הוא, לבד לעניין טריפות, כיון שיש לו חיות בפני עצמו, ליכא למימ' [ר] שנטר' [ף] עם אמו" (בבא קמא מז ע"א, ד"ה 'מאי טעמא גופה', כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים Rab. 732, עמ' 59א);
5. "יש מקומו' [ת] שתיקנו חכמ' [ם] מחמ' [ת] הספק שיטול מחצה, ובהמוכר את הבית מפורש באורך" (חולין עט ע"ב, ד"ה 'לימא', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 74) - "בכל אילו הי' [ה] נראה לחכמים

98 על הבעייתיות הקיימת בכתבי היד ראה לקמן.

99 על חסרונם של כתבי יד לטוך למסכת כתובות, ראו: ריצ'לר, כתבי היד, עמ' 801-802.

100 אף על פי שהטוך למסכת בבא בתרא ציין שאין להאריך, הדיון הוא בהיקף של חצי עמוד.

שיחלוקו" (בבא בתרא סב ע"ב, ד"ה 'איתמר', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 325, עמ' 251ב);

6. "כדא' [מר] ברי' [ש] מס' [כת] גיטין... ולא ק' [שה] מידי דטובא רקם הוו כדפי' [רשתי] שם" (נדה נו ע"ב, ד"ה 'הבאים', דפוס ונציה ר"פ) ¹⁰¹ - "וי"ל [=ויש לומר] דתרי רקם וחגר הוו" (גיטין ב ע"א, ד"ה 'ואשקלון', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 325, עמ' 265ב).¹⁰²

אורבך עמד על כך שההפניות הבאות בטוך אכן מקוימות במקרים האלה:

1. "כדפירש' [תי] ביבמות" (כתובות נה ע"ב, ד"ה 'ואין שטר', דפוס ונציה רפ"א) - יבמות צג ע"א, ד"ה 'קנויה';
2. "ובהחולץ הארכת" (כתובות פ ע"ב, ד"ה 'נכסים', דפוס ונציה רפ"א) - יבמות לח ע"א, ד"ה 'ובית';
3. "תימ' [א] דהא ר' יוחנ' [ן] אית ליה בהשוכר את הפועל' [ם]... ושם מפורש יותר" (שבועות כא ע"א, ד"ה 'חוץ' (1), כ"י אוקספורד, בודלי Mich. 93, 428, עמ' 332) - בבא מציעא צ ע"ב, ד"ה 'רבי';
4. "בפ"ק [=בפרק קמא] דגיט' [ן] מוכח דכתיבא... ושם פי' [רשתי]" (חולין ד ע"א, ד"ה 'איכא'. כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 5ב) - גיטין י ע"א, ד"ה 'אי';
5. "וגר' [סינן] מטמא' [ה] ולא מיטמ' [אה]... ובמרוב' [ה] מפו' [רש] באורך" (חולין פא ע"ב, ד"ה 'פרה', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 77א) - בבא קמא עז ע"א, ד"ה 'פרה';
6. "א"ה [=אי הכי] אמאי אסורות משום גזל, מפורשת בסוף פ' [רק] השואל במציעא" (חולין קמא ע"ב, ד"ה 'אי הכי', כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 488, עמ' 260א) - בבא מציעא קב ע"א, ד"ה 'אי';
7. "ובפרק בת' (!) דגיט' [ן] מפו' [רש]" (נדה כ ע"א, ד"ה 'פלי', דפוס ונציה ר"פ) - גיטין יט ע"א, ד"ה 'דין'.¹⁰³

101 על חסרונם של כתבי יד לטוך למסכת נידה, ראה: ריצ'לר, כתבי היד, עמ' 840.

102 על אמינות מערכת ההפניות, ראה: שינפלד, טוך, עמ' ח-ט.

103 ההפניה היחידה שאינה מתקיימת היא מבבא מציעא, נו ע"ב, ד"ה 'יצאו', הדנה בשאלת מכירת שטר: 'ובמרובה נכתב באורך' (כ"י המבורג, ספריית המדינה והאוניברסיטה, Cod. Hebr. 314, עמ' 22א. ראה גם: כ"י פרמה, ספריית הפלטינה Parm. 2597, עמ' 56). בדיקה בפרק 'מרובה' מלמדת על תוספות קצר שאינו דן בעניין. ראו: בבא קמא, סב ע"ב, ד"ה 'יצאו שטרות'. עיון בכתבי היד של התוספות למסכת בבא קמא אינו משנה את המצאי בדפוס, ראה: ניו יורק, בית המדרש לרבנים Rab. 732, עמ' 79ב (כ"י פרנקפורט דמיין, הספרייה העירונית והאוניברסיטאית MS hebr. qu. 18, עמ' 49-450, מדלג על התוספות מדף נח ע"א, ד"ה 'א"נ' עד סג ע"א, ד"ה 'למה', ולכן אינו

נספח ב: הפניות המתגוונות בעדי הנוסח

כמה הפניות ניתנו בנוסחים שונים בכתבי היד של תוספות טוך, ובחלק מכתבי היד ההפניות אינן קיימות:

1. "ועוד הארכתי בפרק האומר בקידושין" (גיטין עד ע"ב, ד"ה 'אדמיפלגי', דפוס ונציה רפ"א) - הפניה חסרה (כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 325, עמ' 105א) - "ועו' [ד] הארי' [ך] ר' בפ' [רק] האומ' [ר] בקידושין' [ן] (כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 292, עמ' 57ב) - "ועוד <הארכתי> הו' אמר ר' בפרק האומ' [ר] בקידושין" (כ"י אראס, הספרייה העירונית 889, עמ' 64ב).¹⁰⁴
2. "ומה שהקשה על זה ועל שאר הדבור מפורש בפ"ב [=בפרק ב] דגיטין בתחילתו אין להאריך כאן" (יבמות טו ע"א, ד"ה 'עירוב', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 2753, עמ' 17) - "וכל שאר הדיבור מפור' [ש] ברי' [ש] פ"ב [=פרק ב] דגיטין ואין להאריך כאן" (כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 2243, עמ' 16) - "ואין להאריך כאן" (כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 162, עמ' 16א) - "ואין להאריך כאן" (כ"י אוקספורד, בודלי 367, Opp. 248, עמ' 26א) - "ואין להאריך כאן" (כ"י לונדון אוסף פרטי, לפני כתב יד וינה, ספריית הקהילה HS IV 27, עמ' 31ב).
3. "ובפ"ב [=בפרק ב] דכתובות, ובחזקת הבתים הארכתי" (יבמות לא ע"א, ד"ה 'שתי', כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 2753, עמ' 32) - "ובפ"ב דכתובות, ובחזקת הבתים האריך" (כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 2243, עמ' 29).
4. "בהשוכר את הפועל' [ם]... ושם מפורש יותר" (שבועות כא ע"א, ד"ה 'חוץ', כ"י אוקספורד, בודלי Mich. 93, 428, עמ' 32ב) - "בהשו' [כר] את

רלוונטי לענייננו). ראוי לציין שבפרקים הקודמים והמאוחרים ל'מרוכה' ישנם דיונים ארוכים ביחס למכירת שטר. ראו: הכונס, נט ע"ב, ד"ה 'כתב'. החובל, פט ע"א, ד"ה 'כל'. וקיימת אפשרות שההפניה אינה מדויקת לחלוטין. כמו כן ייתכן שבמהלך העריכה הסופית של הטוך למסכת בבא קמא, נעשו שינויים במיקום הדיון. ניתן גם לערער על הזיהוי של התוספות על הדף לבבא קמא כטוך. קביעה זו בנויה על מקבילה שהיא יחידה תוכנית ולא מילולית, והקובץ שונה בנושאים רבים מהטוך למסכתות אחרות. ראו: אורבך, תוספות, עמ' 642.

104 קיים דמיון פליאוגרפי בין 'רי' ל'מ', ולכן 'הארי' בכתב יד מוסקבה יכול להיקרא 'האמ' כמו בכ"י אראס. על מעבר של מעתיקים מ'הארכתי' בגוף ראשון ל'האריך ר' ראו: עמנואל, מגוף ראשון, עמ' 434-453.

הפועלי'ם]... ויש מפורש יותר" (כ"י פרמה, ספריית פלטינה Parm. 325, עמ' 10ב).

ראוי לציין שבמסכת חולין חוזרות ההפניות בכל העדים:

1. "ושם פי' [רשתי]" (חולין ד ע"א, ד"ה 'איכא', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 5ב) - "ושם פי' [רשתי]" (כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 27295, עמ' 4ב).
2. "ובב' [בא] קמ' [א] הארכת' (חולין נח ע"א, ד"ה 'והלכתא', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 5ב) - "ובבבא קמא הארכ' [תי] בה" (לונדון, הספרייה הבריטית Add. 27295, עמ' 4א).
3. "ובהמוכר את הבית מפורש באורך" (חולין עט ע"ב, ד"ה 'לימא', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 74ב) - "ובהמוכר את הבית מפורש באורך" (כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 27295, עמ' 68ב) - "ובהמוכר את הבית מפו' [רש] באורך" (כ"י פריס, הספרייה הלאומית 404 héb., עמ' 34ב).
4. "ובמרוב' [ה] מפו' [רש] באורך" (חולין פא ע"ב, ד"ה 'פרה', כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 159, עמ' 77א) - "ובמרובה מפו' [ש] באורך" (כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 27295, עמ' 70ב) - "ובמרובה מפו' [ש] באורך" (כ"י פריס, הספרייה הלאומית 404 héb., עמ' 37א).¹⁰⁵

בספרות המחקרית קיימות גישות מנוגדות בשאלה האם ההפניות ניתנו בשעת הכתיבה עצמה,¹⁰⁶ או שמדובר בעדכון של עריכה מאוחרת.¹⁰⁷ חילוף בין עדים וחיסרון בחלק מכתבי היד הוא אינדיקציה מובהקת להוספה מאוחרת.¹⁰⁸ ונראה שחלק מן ההפניות נוספו בגלגולי ההעתקה והמסירה.

105 היוצאת מן הכלל היא המובאה הזאת: "מפורשת בסוף פ' [רק] השואל במציעא" (חולין קמא ע"ב, ד"ה 'אי הכי', כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 488, עמ' 260א). המובאה חסרה בכ"י פריס, הספרייה הלאומית 404 héb., עמ' 62א. אולם כיוון שמדובר בדיון המסיים של המסכת ניתן לראות בכך השמטה טכנית. ההפניה היחידה למסכת אחרת בטוך לפסח ראשון חוזרת בשני העדים. ראו: הערה 84.

106 ראו: אברמסון, מהם ובהם, עמ' 14-17; אברמסון, ספר התג'נים, עמ' 57; אברמסון, רבנו חננאל, עמ' 135-136; אפטוביצר, מבוא הראבי"ה, עמ' 86-88.

107 ראו: אלבק, אשכול, עמ' נב-נג; אורבך, תוספות, עמ' 309-310, 441-442; כשר, שולחן כסף, עמ' 17.

108 תופעה דומה ראו: קצנלנבוגן, רשב"א, עמ' 11-12. את ההפניות המשותפות בחולין ניתן לתלות במקור משותף של העדים או בהפניות שניתנו בשלב מוקדם בידי המחבר עצמו.

ביבליוגרפיה

מקור

ר' אליעזר בן שלמה מטוך, תוספות קידושין, מהד' א"צ שינפלד, ירושלים תשמ"ב.
הנ"ל, יתר המסכתות: תוספות ש"ס וילנה.¹⁰⁹
ר' אשר בן יחיאל, תוספות פסחים, מהד' א' שושנה, ירושלים תש"ס.
הנ"ל, תוספות יבמות, מהד' ש' וילמן, ניו יורק תשנ"ו.
ר' ישראל מקרמז, הגהות אשרי, פסחים, ש"ס עוז והדר, ירושלים תשס"ו.
ר' מאיר שמחה הכהן, משך חכמה, שמות, מהד' י' קופרמן, ירושלים תשל"ה.
ר' מנחם בן זרח, צדה לדרך, ווארשא תר"מ.
ר' שמשון בן אברהם, תוספות פסחים, מהד' א"ד רבינוביץ-תאומים, ירושלים תשט"ז.

מחקר

אברמסון, מהם ובהם = ש' אברמסון, "מהם ובהם", א' אבן-שושן ואחרים (עורכים) ספר שלום סיון: אסופת דברי עיון וספרות, ירושלים תש"ס, עמ' 3-21.
----, ספר התג'נים = ש' אברמסון, "ספר התג'נים לרב יהודה בן בלעם", ש' ליברמן ואחרים (עורכים), ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 51-149.
----, רבנו חננאל = ש' אברמסון, פירוש רבנו חננאל לתלמוד, ירושלים תשנ"ה.
אורבך, תוספות = א"א אורבך, בעלי התוספות: תולדותיהם חיבוריהם שיטתם, ירושלים תש"ס.⁴
אלבק, אשכול = אשכול, מהד' ש' אלבק, ירושלים תשמ"ד, מבוא.
אפטוביצר, מבוא הראבי"ה = א' אפטוביצר, ספר מבוא הראבי"ה, ירושלים תשמ"ד.
בלוי, שיטת הקדמונים = שיטת הקדמונים, קידושין, מהד' מ"י בלוי, ניו יורק תשל"ל, מבוא.

109 על השינוי של התוספות על הדף במהדורת וילנה לטוך במסכתות: פסחים, יבמות, כתובות, גיטין, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, שבועות, חולין ונדה, ראו: אורבך, תוספות, עמ' 608-609, 620-621, 629-633, 634-639, 649-659, 660-665, 667-668.

בנוביץ, ענפי הנוסח = מ' בנוביץ, "ענפי הנוסח של פרק שבועות שנים בתרא", סידרא י (תשנ"ד), עמ' 5-38.

בנטוב, שיטת = ח' בנטוב, "שיטת לימוד התלמוד בישיבות שאלוניקי ותורכיה", ספונות יג (תשל"א-תשל"ח), עמ' ז-קב.

ברויאר, ישיבות המערב = מ' ברויאר, "לחקר הטיפולוגיה של ישיבות המערב בימי הביניים", א' אטקס ו' שלמון (עורכים), פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה, ספר היובל לפרופ' י' כץ, ירושלים תש"ם, החלק העברי, עמ' מה-נה.

A. Goldberg, 'The Babylonian Talmud', *The Literature of the Sages: First Part*, ed. Safrai & Tomson, Philadelphia 1987.

יהלום, טוך = ש' יהלום, "טוך: שכתוב אשכנזי של תוספות צרפתיים", שנתון המשפט העברי כח (תשע"ד-תשע"ה), עמ' 111-169.

----, שנץ = ש' יהלום, "תוספות שנץ: מהדורותיו ומאפייניהן", תרביץ פ (תשע"ב), עמ' 41-88.

כ"ץ, הלכה וקבלה = י' כ"ץ, הלכה וקבלה: מחקרים בתולדות דת ישראל על מדוריה וזיקתה החברתית, ירושלים תשמ"ד.

כשר, שולחן כסף = שולחן כסף, מהד' ח' כשר, ירושלים תשנ"ו, מבוא.

A. J. Leibowitz, *Tosafot Tukh on the Talmud: A Critical Analysis of R. Eliezer of Tukh's Redaction of Tosafot and his Marginalia*, Ph.D. dissertation, Yeshiva University 2012.

סולוביצ'יק, יינם = ח' סולוביצ'יק, יינם: סחר ביינם של גויים, על גלגולה של הלכה בעולם המעשה, תל אביב תשס"ג.

J. P. Small, *Wax Tablets of the Mind*, London-New York 1997.

עמנואל, מהר"ם = ש' עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, מבוא, ירושלים תשע"ב.

----, מגוף ראשון = ש' עמנואל, "מגוף ראשון לגוף שלישי: פרק בתרבות הכתיבה באשכנז בימי הביניים", תרביץ פא (תשע"ג), עמ' 431-457.

----, תשובה = S. Emanuel, 'Unpublished Responsa of R. Meir of Rothenburg as a Source for Jewish History', *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries): Proceedings of the International Symposium held at Speyer, 20–25 October 2002*, ed. C. Cluse, Turnhout 2004, pp. 283–293

קנרפוגל, החינוך = א' קנרפוגל, החינוך והחברה היהודית באירופה הצפונית בימי הביניים, תל אביב תשס"ג.

----, סוד = א' קנרפוגל, סוד, מאגיה ופרישות במשנתם של בעלי התוספות, ירושלים תשע"א.

קצנלנבוגן, רשב"א = חידושי הרשב"א, בבא בתרא, מהד' מ"ל קצנלנבוגן, ירושלים תשנ"ו, מבוא.

קרוטרס, זיכרון = M. Carruthers, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge 1990

רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד = רנ"נ רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד: תולדות הדפסת התלמוד, ירושלים תשס"ו.

ריינר, הרהורים = ר' ריינר, "הרהורים בעקבות יינם לח' סולוביצ'יק", סידרא כא (תשס"ו), עמ' 165–174.

ריצ'לר, כתבי היד = ב' ריצ'לר, "כתבי היד של תוספות על התלמוד", א' ריינר ואחרים (עורכים), תא שמע: מחקרים במדעי היהדות לזכרו של ישראל מ' תא-שמע, עמ' 771–854.

שינפלד, טוך = תוספות טוך קידושין, מהד' א"צ שינפלד, ירושלים תשמ"ב, מבוא.

שפיגל, כתיבה והעתקה = י"ש שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי: כתיבה והעתקה, רמת-גן תשס"ה.

תא-שמע, אשכנז = י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, אשכנז, ירושלים תשס"ד.

----, הלכה = י"מ תא-שמע, הלכה מנהג ומציאות באשכנז, ירושלים תשנ"ו.

----, הספרות = י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה: קורות, אישים ושיטות, ירושלים תשנ"ט-תש"ס.